

ארכיון יד ושם

שטר העדות

מספר העדות: עזרא משה

חתימה: 0.3 עדויות יד ושם

מספר קלטת: VT-2741

מספר תיק: 11637

תאריך: 4.5.2000

תוכן העדות:

עזרא משה, יליד **TRIPOLI**, לונד, 1934.

עדות על חיים ומנהגים של קהילת היהודים של **TRIPOLI**; לימודיו בתלמוד תורה "DAR SARUSSI"; פרטים על החגים; שמירת כשרות; נוסח התפילות; ב-1942, עסק הפגזה, בריחה של כל המשפחה לכפר הערבי **HAMROUS** וחזרה בחופר כל; זמן מה לאחר מכן, נירוש של יהודי **TRIPOLI** למחנה עבודה ב-SFAZ שכתוניסיה; תיאור המחנה, תנאי המגורים; פרטים על שהיה במחנה עד 1944; ב-1944, חזרה ל-**TRIPOLI**; תיאור הפגרות בידי האוכלוסייה הערבית; ההגנה מפני פורעים; ב-1949, עלייה במסגרת עליית הנוער באניית "גלילה"; בארץ, לימודים בישיבת פנוביז' בבני ברק; השירות הצבאי; ב-1960 הקמת משפחה.

אין הגבלות על השימוש בהוסר.

חתימת העד

תאריך

ארכיון יד ושם

שער העדות

מוסד העדות: עזרא משה

חטיבה: 0.3 עדויות יד ושם

מספר קלטת: VT-2741

מספר תיק: 11637

תאריך: 6.6.2000

תוכן העדות:

עזרא משה, יליד TRIPOLI, לב, 1934.

עדות על חיים ומנהגים של קהילת תיהודים של TRIPOLI; לימודיו בתלמוד תורה "DAR SARUSSI"; פרטים על חתנים; שמירת כשרות; ניסח התפילות; ב-1942, עקב הפגזה, בריחה של כל המשפחה לכפר הערבי HAMROUS וחזרה בחוסר כל; זמן מה לאחר מכן, נירוש של יהודי TRIPOLI למחנה עבודה ב-SFAX שבתוניסיה; תיאור המחנה, תנאי המגורים; פרטים על שהיה במחנה עד 1944; ב-1944, חזרה ל-TRIPOLI; תיאור הפוגרום בידי האוכלוסייה הערבית; ההגנה מפני פורעים; ב-1949, עלייה במסגרת עליית חנוער באניה "גלילה"; בארץ, לימודים בישיבת פוטביץ' בבני ברק; השירות הצבאי; ב-1960 הקמת משפחה.

אין הגבלות על השימוש בחומר.

חתימת העד

תאריך

03/11637

VT - 2741

דף 1 מתוך 26

Ezra Moshe

		עזרא משה	ראיון עם:
		4.6.00	תאריך הראיון:
		דב גדי	מראיון:
21.12.00	תאריך הדפסה:	עזרה ולמיש	שם המדפיסה:

מקומות:

Tripoli

Sfax

Hamrous

- ש. היום 4 ביוני 2000, דב נדי מראיין את מר משה צורא. אדוני, איפה ומתי נולדת.
- ת. נולדתי בלוב בשנת 1934. בן לטאל (Tripoli). הרחוב שלנו הוא הרחוב המליך לחרוריה. זה הרובע הקטן. גרנו ברחוב שמוליך למרכז קניות. במרכז הקניות הזה מכרו כל מיני רוכלים אוכל ששייך לעדה שלנו. בחוץ ככה. ולידו כמה בתי כנסת. בית הכנסת הגדול.
- ש. מה זאת אומרת האוכל של העדה שלכם?
- ת. למשל, אצלנו כחודש אלול יש סליחות. קמים מוקדם בבוקר. ויש אנשים שצושים סוּלֵב. אני לא מתכוון הסתלב שמוכרים הבולגרים פה. אלא עושים את זה בתוך קפדה גדולה מאד. זה בא מחיטה מסוימת. כשהולכים לבית הכנסת בקור בבוקר, אתה בא וקונה כוס כזו, ששמים בפנים עוד חומר שנותן מעם. ואתה נוטה מזה. זה דבר שידוע בטריפולי, אנשים אהבים סוּלֵב טריפוליטי. יותר מאחר, אחרי הבוקר, מכרו שם בחוץ אבטיחים ומילונים. אצלנו לא מכרו אותם אחד אחד, בעיקר פרשו שולחנות ומכרו את זה פלחים פלחים. מילונים ואבטיחים. קר. זה מכרו הרוכלים בחוץ. עוד מכרו לחמים שהטריפוליסנים מכירים אותם. קוראים לזה חכו שייר. שייר זה משעורה, לא מחיטה. זה לחם מיוחד.
- ש. איך אתה מתרגם את זה לעברית?
- ת. לחם שעורה. שהור, רך וטעים. זה היינו אוכלים כשהוא חם עם שמן זית וזיתים שהזירים. זה טעם מעדן מלחים. את זה אני לא פוגש בארץ, את הלחם הזה. אבל שם נהוג לאכול אותו.
- ש. מי הם האיכלים?
- ת. יהודים. יש גם כמה חנויות של קצבים. ואצלנו הקצבים זה רכר שמוכרים טרי. לא היה הקפוא הזה שפוששים היום. לוקחים, אתה רואה את הפשר. "מזה אני רוצה". חותך לך טרי, ישר באותו יום גשחט. אתה קונה אותו, וישר לבית. הרחוב הזה כולו יהודי. מהעבר השני, כלומר כשאני חוזר מהרובע הזה, זה הבית שלנו. הבית שלנו הוא בית ענק. רכוש שלנו פרטי. בית ענק שאבא שלי בנה אותו. אנחנו גרנו למעלה בקומה שניה. לקומה שניה עולים במדרגות, וכל החצי קומה שלנו. הדירה השניה הצמודה לזה, גרו שם שכנים שנים על שנים, ששכרו ממנו את הבית. למטה יש חנות ענקית. לא חנות בצעם, זה נקרא סברנה. שם מכרו משקאות. וגם עשו כל מיני דברים שמוזיל את המשקאות. כגון נקניקיות זריפות שטריפוליסנים עושים על האש. זה הולך יחד עם השתייה שקונים.
- לע היה משקה שם בטריפולי, אני לא יודע אם בעולם מכירים אותו: לגבי. זה משקה, אתה רואה אותו כאילו זה חלב. זה יוצא מעצי דקלים. עצי וקל, למעלה באלק העליון חותכים אותו, וזה רק שומחים יודעים לעשות, וזה הכיף את הגוד העליון, ומגלים שם דבר כזה לבן. עושים תר, ותולים על ידו כד פתוס, ומשאירים את זה כל הלילה. לפתות בבוקר הכד מלא. זה משקה מעדן מלחים. יש מתוק וחמוץ מתוק. וזה מה שמכרו בעיקר ברובעים שלנו איפה שיש סברנה כזו.
- הסברנה הזו גם כן הייתה משכרת מאבי באותו בית שאני גרתי. כקצה הרחוב עוד חנות קטנה, שם היתה חנות מסולה, שגם אבי השכיר. כלומר, כל הבית הזה היה שלנו. מעבר לרחוב הזה יש רחבה ענקית. יש שם כל מיני חנויות, ומגורים. משם זה מוביל הלאה לכיוון איפה שלמדנו, בית ספר האיטלקי.

ש. איפה למדת?

ת. כשהגעתי לגיל לימודים, שנה ראשונה למדנו בעיקר תנ"ך, תלמוד תורה דר-טרוסי. זה כנראה על שם איזה רב טרוסי. שם למדנו דברי תורה, פרשת השבוע, ולכתוב ולקרוא א-ב. בהתחלה זה מה שלמדנו. החיים היו מעולים. למה אני אומר מעולים? לאבי הייתה פרנסה, הלאה ועלי היום דבר כזה. אבי היה מייבא ברים. היה מייבא מטוניס ומטורקיה. היתה לנו חנות במקום מאד מרכזי. יש לנו במרחק של הליכה אולי עשרים דקות. קוראים לזה סוק אטשוק. השוק הזה הוא משהו כמו העיר העתיקה. הולך ארוך מאד, חנויות צמודות אחת לשניה. ושם פרבים, יהודים, איטלקים. כל אחד מוכר את המרכולות שלו. לאבי היתה חנות קצה לפני השוק הזה. היה כמו מרכז קניות עצול גדול. בפנים אתה עולה שתי מדרגות. מסביב חנויות אתה ליד השניה. כמו קניון קטן. לאבי הייתה החנות הכי יפה והכי גדולה. אתה עולה מדרגה מצד ימין החנות שלו. הצד השני הוא כלפי חוץ, כלפי החזית. כלומר אנשים קונים מצד הרחוב, ומהצד הפנימי. וכך היינו חיים בשפע, הכל היה בסדר גמור. לא היה חסר לנו כלום. אבי ידע להתפרנס. עבד קשה, אבל עבד והרוויח.

ש. כמה נפשות הייתם במשפחה?

ת. בתקופה הזו היינו אני, אחותי אינס, שהיא יותר גדולה ממני, ואחותי לינדה, ואני אברהם. זה היה בתקופה הזו, כילדות הזו.

ש. תאר בבקשה את הרחוב שלך, את בית הכנסת.

ת. הרחוב שלי היה רחוב ידוע, כמו שאתה רואה היום בירושלים, רחובות בצפת, רחובות ביפו. כך היו הרחובות האלה ברחוב שהייתי גר. יש בתים עם שתי קומות, ובית אחד קומה אחת, עם מרזב ענק בחוץ. השכנות הזו שהיתה בינינו היתה שכנות של אחד הכיר את השני. היינו מתאספים תמיד פעם אצל זה, פעם אצל זה. היינו מדברים, משוחחזים. אבל בעיקר התאספו בזמן שהיה איזה מאורע. למשל פורים. כליל פורים אין דבר כזה בבית שלא יהיה שולחן ערוך עם כל המטעמים שיש ליהודי לוב. וכל אחד גכנס אחד לשני, אוכלים, מדברים, משוחחזים. גמרו כל הקבוצה הזו ללכת, הולך בעל הבית עם הקבוצה הזו לבית אחר. וכך היינו נודדים מבית לבית, וכל אחד טועם את המטעמים של השני. זה היה גהוג, ידוע בלוב. מטעמים מיוחדים.

ש. למשל.

ת. אני שוכח את השמות. כמו סקה דומה. יש מין שגיה כזו, שלמעלה יש שקד, עשוי משקדים מרוסקים. את השפות אני לא כל כך זוכר. עוגות בכל מיני צורות.

ש. היו לך חברים?

ת. כעת, חברים שלמדנו יחד. חברים בסביבה. הילדים היינו נפגשים. בעיקר היינו מתחברים עוד יותר... אצלנו בפסח, לא קיים דבר כזה שבבית לא יהיה כבש. שבועיים, חודש חודשיים לפני פסח, האבא קונה כבש קטן לבן. הכבש הזה הולך, מצרועפ אותו איפה שיש לאכול, איפה שיש עשבים שאפשר להאכיל אותו. ואז שתדיל המנגש של הילדים יחד כולם. כל אחד מביא את הכבש שלו, הולכים לרעות אותו, לנצח אותו לשה. ולאט לאט הוא גדל, עד ערב פסח. בערב פסח כולם שוחטים את הכבש. דרך אנג, זה גם כתוב במקורות שלנו, שקונים כבש כדי לשחוט אותו בערב פסח, כדי לקחת את הזרוע וכל מיני

הלקים שמעבירים אתם בליל הסדר בקערה של פסח.

או את החויה הזו אני לא שאכת. למה אני לא שוכז? היתה תקופה אחרי המלחמה, שאבי ירד מנכסיו ולא היתה לו הזעות, בגלל כל המאורעות של המלחמה. אבי לא יכל לקנות לי כבש. אני ילד, אני רוצה כבש. מה לא עשיתי לאבי שילך ויביא לי כבש. אבי לא יכל לעמוד בזה. הלך וקנה לי כבש עם כל מיני טובות. אבל אני ילד קטן, לא תשבתי מאיפה יביא. היה לי קשה לראות שכל הילדים מסתובבים עם כבשים ואני לא. אז קנה לי את הכבש. ואז הייתי מלך, באחי לתורה: השגתי, אבא שלי קנה לי. וזו היתה חויה מיוחדת במינה.

ש. תאר את התגים, למשל פסח.

ת. פסח, דיברתי על הכבש. אצלנו לא מברו מצות כאלה מוכנות. אין דבר כזה. בכל בית עשו תנור מחימר, או שלקחו חצי חבית. היו מכינים מצות. המצות עברו ותהליך קשה מאד מבחינה דתית. קודם כל הקפיד היה צריך להיות קנוי מראש, וזה צריך להיות כשר מאד אחוז. והלישה שלו צריכה להיות לישה דתית, כלומר, לעשות שהכל יהיה מדי. כמו שאבותינו יצאו בצדירות על שכמם, וכל התהליך, איך עשו את המצות מדי מאד. פה צריך להיות התהליך הזה. שתי נשים יושבות, מדי לשות את הצק, מעבירות לשים. המים צריכים להיות מיוחדים, מנשם או משהו כזה. לשו אותו היטב, ואבא ישב ושם את המצות על התנור, אחד אחד, עגולים. עושים קודם הזרים, שלא יתנפח, וככה אפו את המצות. כלומר והכנה לליל הסדר היתה הרכה יותר מעניינת ויפה. קודם הכבש, שחטו אותו, ניקו אותו, ניקרו אותו, הכינו אותו. עשו את המצות. עכשיו החויה להכין את השולחן. יינות היינו עושים גם כן לבד לפעמים. אבי היה יודע לעשות יינות. סדר השולחן היה צריך להיות מסודר מאלף עד תו. הכל נקי. עוד לפני כן — נקיין פסח. אין פינה שלא הגיעו לנקות.

עכשיו מגיע ליל הסדר. תגייג, כולם לכושים יפה. הולכים לבית הכנסת. בית הכנסת מסודר, נקי. קריאות מיוחדות למכה. כמו "בצאת ישראל ממצרים" וכל המנהגים. קוראים "הלל". חוזרים מבית הכנסת כל האנשים ביחד. זה מרחק הליכה של עשר דקות. והזויה הזו לצאת כולם מבית הכנסת, כולם מלובשים יפה, נקי. ילדים קטנים, גדולים. אבא מחזיק את הילדים הקטנים, והולכים יחד. עם שירה מיוחדת. עולים לבית. "תג שמח". הכל מואר, מדלק. שולחן מלא יינות. מכינים את הקערה, הכל לפי סדר. איפה צריך להיות המצות, הביצים, הכרפס. כל דבר ודבר הכל טוכן. פרה מפה, פרת מפה. מכסים אותו, שמים על השולחן. והאפירה והאפירה הזו מצלה לך את הזנאבון לעשות יותר ויותר, להכין יותר, להתמסר יותר. ככה יושבים ומתחילים את הדגדה.

גם כהגדה יש לנו סגנון מיוחד שאין בהרבה מקומות. אצלנו הקערה היא ממש גדולה, וזהוג שכאשר קוראים "הא לחמא נביא" שהאמא לוקחה את הקערה הזו ומעבירה אותה על הראשים של כל המשפחה. ואנחנו קוראים "הא לחמא נביא די אכלו אברתנא". אחר כך מגיע "מה נשתנה" וכל הדברים האלה, והכוכות. כוס ראשונה, שניה, שלישית. גמרים את קריאת הדגדה ומתחיל אכילת סדר השולחן. כלומר, לאכול כרפס, פירור, תרופס. כל דבר והעיתוי שלו. זו התחלת הארוחה. אחר כך מגיעים הביצים. כל אחד לוקח ביצה לחד. את הזרפ לחלק, כל אחד חתיכה. להכניס משהו לבטן לפני הארוחה. הכל קצת. ואחר כך מתחילה הארוחה. למה עושים את הדברים האלה שקודם מכינים את הדברים הקטנים? בינתיים

הנשים מסדרות את השולחן, ואז מתחילה הארוחה המיוחדת לפסח. בעיקר צלי כבש, ושירת הפסח. גמרנו את הסעודה, ממשיכים עוד. יש עוד קריאה. כוס שניה, שלישית, רביעית. אפיקומן. מי שהחביא אוהו, הילדים צריכים לפצוא אותו, מי שמוצא אותו מקבל פרס. כל זה חוויה לא רגילה. לפני פסח אני מדמיין לי את פסח תודש לפני זה. כל דבר שאני צריך לעשות זה לדמיין אותו, להרגיש אותו. מתקרב פסח, אני רועד, למה עוד זמן. איך שהוא מתקרב, ועובר, אני אחסה עוד שנה שלמה? אבל זו היתה חוויה מיוחדת במינה. ואחר כך כל השירה של פסח. אצלו זה זג, לא עובדים. כמובן, מי שיכול.

ש. היו לך יידיים מחוץ לתורה של הילדים ההזדויים?

ת. לא יהודים אין לנו. ברובע אין לנו לא יהודים.

ש. היכן גרים המוסלמים?

ת. הערבים היו גרים במקומות יותר רחוקים. האיטלקים גם כן במרחק גדול. יש לנו בעדה שלע כאלה שגרו ברובעים. ויש כאלה, ברמה יותר גבוהה, שגרו בסביבה של האיטלקים. וזה מרחק. הם גרו לחוד. למרות שיש לנו שם משפחה, מבקרים אחד את השני. אבל קרבה יומיומית זה רק האנשים שגרים יחד איתנו. אין לנו חברים ערבים. רק במסגרת. לאבי היו חברים בעבודה, זה כן. מתי יבואו ערבים להסתובב אצלנו ברובע? כליל שבת. למה ליל שבת? הרי אצלנו היו שומרי מסורת. אז הערבי היה יודע שכליל שבת צריך לעשות כיבוי אורות. יהודי לא יכבה אורות. לא היה לנו שעון אוטומטי שיכבה את האורות. למרות שאבי עשה משהו עם חוט שיורד אוטומט, אבל זה לא זה. היו ערבים קבועים שמכירים אותנו, שנמססם לרובע היהודי, וצועקים בערבית "מי רוצה לכבות את האורות?" ואו, כאשר הגיע כבר הזמן לשינה, מפלים אותו, נותנים לו צלחת אוכל או משהו כזה, מהמטעמים שלנו. וזה התפקיד שלהם לעשות. ידעו הערבים האלה לכבות את האורות בשבת. אבל ככה קירבה, לא היתה.

ש. וזכורות לך השבתות?

ת. כמו שאני מתאר לך את פסח, ככה זה בשבת, קטן. ביום שישי יש לימודים רק חצי יום. ומתחילים להתכונן לשבת. שבת זו גם כן חוויה. אצלנו יש כל מיני מטעמים שמכונים כל ערב שבת. שולחן מסודר, ערוך, מלא כל טוב. מטעמים מיוחדים לשבת, בעיקר דג. דג זה טובה, קוסקוס זה טובה. הרברים האלה כולם ערוכים בשולחן שבת. מתאספים, והלכים לבית הכנסת. קבלת שבת, שיר השירים, בעיקר בתקופה של העומר, לפני שבועות, כל שבת קוראים שיר השירים. וכל הקריאה הזו שקוראים לפני התפילה.

ש. זכור לך בית הכנסת?

ת. בית הכנסת היה, להבדיל, כמו קנין גדול. אתה שולה למעלה לבית הכנסת, ושם הוא מחולק לכמה בתי כנסת: אחד גדול, אחד יותר קטן. וזה נמצא ברובע היהודי שלנו, גרודזה. לשירות שיש עוד חרסבירה, שיש גם כן אהו דבר, אהו המגון. ושם אהנו מתפללים בבית הכנסת הזה. מתפללים בעיקר כשבת ובתנאים. באמצע השבוע פתוח אנשים באים. יש כאלה שמתפללים בבית. אבל בבתי הכנסת הקטנים היו מתפללים שחזיה של אמצע השבוע. כליל שבת ובתנאים - בבית הכנסת הגדול, שמכיל הרבה אנשים. בית הכנסת כשבן מלא אנשים, ביום כיפור, בראש השנה. קשה מאד למצוא מקום, אבל למלם יש מקום במוק.

ש. באנו שפה דיברתם בבית?

- ת. אנתו דיברנו ערבית טריפוליטנית. אבל אחרי תקופה מסוימת דיברנו עברית והתחלנו להתרגל לדבר יותר עברית בבית. איטלקית למדנו, אבל לא מספיק. אמי ידעה איטלקית למרות שלא למדה. היא עבדה לפעמים כבתים של איטלקים. זוהי שלי, שהייתה מבוגרת מאד. הם עבדו אצל איטלקים עשירים, אז הם למדו את השפה כלי ללמוד בבית ספר. אבי ידע ערבית, קצת איטלקית, טורקית. כגלל המסחר. אבל בבית השתדלנו לדבר עברית, וזה השתרש בנו.
- ש. בפה הדלקתם אור בבית, ועל מה בישלתם?
- ת. בישלנו על פתילות. לא היה לנו גז. טרימס מזושה, שהיו ממלאים אותו, מנפחים, ואז יוצאת אש. ועל זה בישלו כולם.
- ש. ואור?
- ת. היה לנו השמל בבית. היו ברזים בבית. דברים כאלה היו לנו. שירותים היו בפנים.
- ש. היה לכם רדיו בבית?
- ת. היה רדיו. בתקופת המלחמה ישבו האנז. לפעמים נדמה לי שתפסו גם את קול ישראל. אני לא בטוח. כשהייתי ילד קטן, הייתי שם לב שההורים היו מדליקים בשקט שלא ישמעו בחוץ. בעברית. נדמה לי, לא בטוח. היו שולחנות, מיטות, היה לנו הכל. היה לנו ריהוט כמו היום. מקרר לא היה לנו.
- ש. קראתם עיתונות?
- ת. הציונות היתה כערבית ואיטלקית. אחר כך, כשהתחילו ללמוד עברית, התחילו להוציא אצלנו עלונים עבריים. כל בית ספר הוציא עלון בעברית. שם סיפרו קצת על ארץ ישראל, על הלימודים שלנו, על מה שקרה. אבל לא עיתון ממש בעברית. עלון של בית ספר או תנועת נוער.
- ש. זכרים לך מאורעות בטריפולי?
- ת. המאורעות התחילו ב-1945 כשחזרנו מסוניס. לפני כן, זאת שמעתי מהורי, בשנת 1932 הערבים עשו ביהודים שמות. הרגו בהם הריבה, רצחו, כוזו. נדמה לי שבאותה תקופה היה שלטון איטלקי, שהיה רצ ליהודים. נתנו להם לעשות, והם עשו מה שרצו. אחר כך, בתקופה שאני זוכר את עצמי, נולדתי ב-1934, לא היו מאורעות כאלה.
- ש. איך היו היחסים בין היהודים לערבים?
- ת. בתקופה שהייתי ילד, לפני המלחמה, היה בסדר. עובדה שהחנות של אבא שלי היתה במקום שבו היו הרבה מאד ערבים. היו יחסי מסחר מצוינים, טובים. עד שהיתה המלחמה, כשהייתי ילד קטן, אני זוכר שאבי היה לוקח אותי לשוק. היינו הלכים ביחד עם הערבים אפילו, והייתי הולך לחנות שלו. היינו מפתובים. לא היתה עימות מצד הערבים. הם רצו להתקרב אלינו מבחינה מסחרית. כך הבנתי. אני קונה ספק, אהה קונה ממני. היחסים היו בסדר. עד שפרצה המלחמה.
- ש. זכור לך היחס שפרצה המלחמה? היו סימנים שמשוה צומד לקרות?
- ת. המבוגרים התחילו לדבר על זה שיש מלחמה.
- ש. מה אהה שומע בבית?
- ת. שמעתי בבית שהולכת להיות מלחמה. יש סימנים של מלחמה. אחרי תקופה מסוימת, לא יכולנו להשאיר את הבית בגלל הפצצות. היו הפצצות שהחריבו לנו, ורוב ההפצצות היו מיועדות לרובעים של היהודים.

היה תורבן שלי. ויוזם, ואקסו, שהיינו בנצב נואש. אבי וכמה אנשים התארגנו, עזבנו הכל בבית, לקחנו כל מה שאפשר לקחת כדי לחיות, וברחנו לכפר עמרוס [Hamrous]. הישוב הזה, בגלל שזה כמו כפר, שמענו שהיו שם פחות הפגזות. בגלל זה ברחנו לשם. ידענו שההפגזות מתרכזות דוקא ברובע היהודי, אז ברחנו לשם.

ש. איך ברחתם?

ת. כעגלות, ברמל, כל מה שובא ליד. עד שהגענו זה היה מסע כבד. הגענו לעמרוס. היו שם יהודים שקיבלו אותנו. גרנו בבתי חימר. לא בתים שבנויים כמו בעיר. שרותים בחוץ. אבל לאט לאט כנראה הגיעה שמעיה למפגזים שברחנו, או שראו בצילומים, התחילו להפגז אותנו גם שם. ימים ולילות ישכנו בלי שינה. אני זוכר את הפסקים שהיינו קוראים בזמן שהיו מפגזים אותנו. יהודי, ברגע שהוא נמצא בצרה, מבקש מבורא העולם שיעזור לו. זה לא דבר שאני יכול לבקש מבן אדם. "קראתי בכל לב עניי ה'. חוקיך אצורה". אלו דברים שקוראים בליל כיפור. כאילו אני קורא לאלהים שיעזור לי בצרה שלי. תהלים. כך ישכנו ימים ולילות בהפגזות, עם קריאות כאלה. רעב, לילות ללא שינה. ביום היו פחות הפגזות, בעיקר בלילה הפגזות. הסתובבנו בלי לעשות דבר.

ש. והערבים בכפר?

ת. בישוב הזה גם כן היהודים היו מרוכזים. אז שם כנראה גם כן ידעו איפה להפגז. את הערבים לא ראינו בזמן ההפגזות האלה. רק בתקופה הזו שגרנו עם היהודים, בגלל שברחנו, כי חשבנו שאולי פה יהיו פחות הפגזות. וככה חיינו. התקופה הזו הייתה לי קשה.

ש. כמה זמן הייתי בעמרוס?

ת. כמה כמה חודשים.

ש. מה הייתה השגרה?

ת. אין שגרה. אחת במלחמה קשה מאד. אני בתור ילד, אין לי מחשבה שמפגזים אותי אז אני צריך להתגונן, לעשות משהו. לא לשחק, לא לצחוק, לא לשמוח. אין לך את המודעות הזאת. אז ביזם אין הפגזה, אז מה שחוק עם הילדים גולות, כדורגל מגרב. גרביים כאלה שעשינו אותם כדור. וככה שחקנו כל התקופה הזו, להעביר את הזמן. לא היה לנו כלום. ההורים הביאו קצת כסף, אז קנו קצת מהערבים. ביצים, לחם של הערבים. חלב אני לא שותה. רוב המשפחה לא אכלנו דברי חלב. עד היום אני בכלל לא אוכל דברי חלב. כלומר, כל האוכל שלי היה כיצה עם זיתים, עם לחם. זה מה שאכלנו שם. היינו במצוקה קשה מאד.

ס. וכל המסורת הדתית? איך אתם ממשיכים בה?

ת. לכו. כלומר, אי אפשר למצוא מנין להתפלל, או להתארגן לעשות משהו. וההפגזות רדפו אחריו כל הזמן. אז התפללנו לבד. עצם העובדה שכל היום התפללת, היא הייתה התפילה הכי גדולה שיכולה להיות. יום יום התפללנו לאלהים שיעזור לנו, שיציל אותנו. כמוכן שהחיים נהרסו. אין בניית העתיד, אין לימודים. המצובה רק להציל.

ס. שי שיפל בן בעמרוס?

ת. כשכנן, והארים פזרו לנו מה שאפשר לעזור. אבי יכל לקחת איזה ספר, להגיד לי אלה, בית, גימל. אבל

- יותר מזה אין לו מה לעשות.
- ש. אז מה ידעת?
- ת. שם לא ידעתי כלום, פרט לזה שזהתפללנו את התפילות האלה. זה אני זוכר. שקראתי את זה בכל לב. ישבנו, התפללנו ובכינו וצעקנו. אתה מרגיש כאילו מסביב לבית יש אנשים המאיימים עליך בנושק ואתה לא יכול לעשות כלום. אתה עומד ככה ומתפלל לאלוהים, וזה הכל.
- ש. לקרוא ולכתוב ידעת?
- ת. לא. אי אפשר. אם אני כותב משהו, אבי היה מראה לי במזל, בחוץ: אלף, בית, גימל. לא היה עפרון.
- ס. למדת בעברית?
- ת. לא. הוא אומר לי: אלף, בית. ידענו לקרוא. אני לא ידעתי, רק לפי הקריאה. כשהגעתי לקרוא אלף, בית, גימל. בעברית.
- ש. ושפה אחרת?
- ת. לא, רק בעברית.
- ש. לא ידעת ערבית?
- ת. ערבית עד היום אני לא ידע, ולא ידעתי ערבית. בכלל לא למדנו. אני לא למדתי, והרבה לא למדו. לא הלכנו לבית ספר ערבי ללמוד. לא היה. מה שלמדנו זה רק עברית תנכית. כלומר, למדנו אלף בית גימל. חיברנו אותם. התחלנו לאט לאט לקרוא מילים קלות, אחר כך יותר קשות. וככה התחלנו ללמוד. לקרוא בספר ולדעת להתפלל לאט לאט במשך הזמן ידענו. בעמרוס זה מה שידענו.
- ש. מה ידעת מהעולם מסביב?
- ת. ידעתי דבר אחד: מלחמת העולם. מפנימים אותו. העיקר להנצל מזה. איך להנצל מזה? צריך להתפלל.
- ש. ידעת מי מפניח אתכם?
- ת. דיברו על איטלקים גרמנים.
- ש. מי היו האנשים האלה כשבילך?
- ת. הגרמנים כשבילי און, לא כל כך התייחסתי. לא ידעתי. האיטלקים כן ידעתי. שהיתה בהם אנטישמיות כלפי היהודים. זה ידעתי. אבל גרמנים, בתקופה הזאת, בעמרוס, לא ידעתי כלום. רק לא ידעתי איך להנצל, איך להמשיך לחיות. אבל אין לך מה לעשות. לברוח, אין לך לאן לברוח. בית. אתה נמצא בין ארבע קירות, וזה הכל. בית חימר. ככה חיכינו תקופה, עד שקצת נרגעו ההפצצות.
- ש. באיזו שנה זה היה?
- ת. זה היה בשנת 1942, תחילת 1942. אז חזרנו לטריפולי לבית שלנו. חזרנו לשם — חשבו עינינו: חורבות. רוב הריבוע היהודי היה היום מההפצצות. מה אפשר לעשות? התחלנו לשקם קצת, שיהיה לנו איפה לשים את הראש. והחשמל נוהק. מים היו קצת. אבל המים לא היו חיים. והדבר הכי גרוע: אין להמשיך לחיות? אבי איבד את התנויות שהיו לו, איבד את הפרנסה. אין לו כלום. נשארנו בלי כלום.
- ש. איך התגייסו מהגרמנים?
- ת. כל האנשים האלה תמיד... הרי אין בוק שם שאתה יכול להפקיד. כל מה שהרוויחו תמיד שמרו לעת צרה. אז בתקופה הזו אכלנו לחם, קצת שמן זית. לא יותר מזה. לא היה לנו למחיה. כל ההון שלנו היה

- אך לחיות במלחמה הזו, איך להציל ממנה.
- ש. באיזו מסגרת אתה חוזר לטריפולי, לבית שלכם ההרוס?
- ת. לא למסגרת שהיית בה. המסגרת הראשונה היתה מעולה. חלמוד תורה. עכשיו כמעט ולא היה. איפה שהלכת, הכל נפל. אין כלום, אין שום דבר. יש כמה מבנים פה ושם. והראש של האנשים עכשיו לא היה להתחיל להתארגן מחדש, לבנות, להתחיל ללמוד, להתחיל לעשות משהו. שום דבר. עד שפתאום נחת עלינו הדבר הזה שלקחו אותנו לסוניס.
- ש. איך לקחו אתכם?
- ת. זו השאלה שאנחנו שואלים עד היום: איך לקחו אותנו לסוניס? מה פתאום לקוחים אותנו לשם? מה רצו לעשות לנו? כמובן שקצת גדלתי בשנים, ושאלתי בשביל מה לקוחים אותנו. אמרו שהגרמנים פושים מה שעושים. לקחו אותנו לשם במסרה. שזה יהיה לזאב אותנו.
- ש. מי הודיע לכם שלוקחים אתכם?
- ת. במקומות כאלה יש קהילה, יש ועד, יש רבנים. יש אנשים שיודעים יותר מאשר האנשים הרגילים.
- ש. זכור לך שם של הרבנים?
- ת. פעם זכרתי שמות של רבנים, דיינים. אבל אני לא זוכר. אני יודע שהחליטו לקחת את האנשים האלה. מי החליט, איך החליטו? לא יודע. לקחו אותנו בשנת 1942, אחרי שחזרנו מעמרוס. התגלך של הנסיפה לשם, היה מאד קשה. משאיות.
- ש. נתנו לכם התראה?
- ת. נתנו לנו. אמרו לנו שביום זה חזר לוקחים אותנו. תכינו את הרבנים שיש לכם לקחת, הולכים לאיזה מקום, לא יודעים מה יהיה שם.
- ש. מה לקחתם?
- ת. לקחנו בעיקר בגדים, מה להתכסות. כל הבסוף שהיה לאבי. זרב, כל הזהב שיש לאמי ולאבי. אבי היה פעם צורף, אז כנראה שהיה לו קצת זרב. אספנו את כל הדברים האלה. ואיך לקוחים אותנו? במשאיות.
- ש. היכן אתם מתאכפים?
- ת. כרוכב החזיריה. בכיוון הפוך היתה רחבה גדולה מאד. מסביב יש חנויות ובתיים. שם התאספו כולם. הביאו משאיות והחזירו לקחת אותנו.
- ש. מה היתה האווירה?
- ת. סימן שאלה. אווירה של להציל אותנו, או לזאב אותנו. כלומר, אחרי כל ההפגזות האלו, ההפגזות ממשיכות, אבל היתה איזו רגיעה. לא ידענו. אתה לא יכול לדעת. את מי תשא? אפילו הם לא יודעים.
- ש. מי זה "הם"?
- ת. הוועד, הקהילה היהודית. לא ידעו מה להגיד. אומרים שהגיעה הוראה מלמעלה. מהצירפטים, מהאיטלקים, לא יודעים. "אתם נוסעים לסוניס". אספו אותנו למשאית.
- ש. תאר את הרגעים שאותה עזב את הבית שלך?
- ת. אלו רגעים... להציל אולי. אלו היו רגשות מעורבים. אולי זה לסובב. אבל מצד שני אולי זה לדעה. מצד שלישי: הגרס שיש פה. אולי גלך ושחקם יותר טוב. להשאר פה? מלחמה. אולי כשגלך יהיה יותר טוב.

אבל אתה חי פה כל השנים. המשפחה שלך גרה מהתחלת החיים שלך פה. בית שלך, חצויות, עסקים. הכל פה. אנחנו הולכים. לא יודעים. המחשבה הזו היתה בלי ודאות לכאן או לכאן. וככה התחלנו. כלומר, העמיסו אותנו על המשאיות. הגענו לאיזה מקום ליד תחנת רכבת. שם, אני לא זוכר. רכבות של בהמות, אחו על השני. נוסעים ברכבת. הגענו עד ספקס [Sfax]. כנראה שזה החיים של המקום ידעו שאנחנו צריכים להגיע. האמת, הכינו לנו קצת מאכלים. ידעו אנחנו כמו פליטים.

ש. כשאתם נוסעים ברכבת, יש כוח שמלווה אתכם? חיילים?

ת. לא יודע. לא יכולתי לראות. זה כמו אדם עשיר, נפלת. אתה עני לגמרי. הראש שלך לא חושב כבר. אתה הולך עם הזרם, זהו. נסענו, לא היתה לנו כל מחשבה לכאן או לכאן. חשבנו לטוב או לרע, זה הכל. לא יודעים מה יהיה. אנחנו נמצאים במלכודת.

ש. תאר את הנסיצה מטריפולי לספקס.

ת. כל הנסיצה ארכה ארבע שעות. כילד, אין לי הרבה מחשבות. יכול להיות שאם הייתי בתוך הראש של אבי ואמי, אני בטוח שהמבוגרים האלה ידעו כל מיני מחשבות. אתה ילד בן תשע, אין לך הראש הזה לחשוב מה הולכים, מה עושים. ילד. ברגע אחו אני יכול לחשוב שאני הולך למות, ברגע השני אצחק. כלומר, הראש לא עובד תקין. אתה הולך, וזהו זה. עזבת את טריפולי. לאן הולכים — לא יודעים. חוזרים? לא יודעים. טוב? לא יודעים. רע? לא יודעים. אתה יודע דבר אחד: שנותקת מהבית שגרת בו. הדיים הטובים שהיו לך קודם, נותקת מהם. אתה רואה כיוון שלישי, לא זיכוי. זה אתה רואה בעיניים. כנראה שלא יורידו לך מהשמים שום דבר לטוב. לאן לוקחים אותנו? לוח לנו איזה וילה, בית, עסק טוב? מה הכיוון? אתה לא יודע.

ש. פחדת?

ת. כן. הפחד היה נורא. קודם כל לא ישנתי. מזדחתי שאולי הולכים להרוג אותנו. אולי פצצה אחת תרד, אנחנו מתים. איפה כל מה שהיה לי? לא יודע מה קורה, מה יהיה לי. הבטן מקרקרת. רוצה לצאת לשרותים כל הזמן. אבל אני ברכבת. הראש חושב מחשבות לא לכיוון טוב. אולי כיוון טוב, אבל כל הכיוון היה לרע לפי מה שאתה רואה במצב שלך. שאתה עובד בית ופתאום אתה מובל בצורה כזו. אז אתה חושב רק על רע. וככה המשכנו בדרך הזו. קשה לי לתאר את הדברים כילד. יותר מאוחר אני זוכר דברים. אבל הנסיצה הזו עד שהגענו לשם, אין לי הרבה זכרונות.

ש. הגעתם לספקס, מה קורה?

ת. קיבלו אותנו היהודים שם, שהכינו לנו כאמת, זה היה בית ספר גדול, הכינו לנו כל מיני מטעמים. ידעו שאנחנו בצרה גדולה. שערברו מקופה לא טובה. כנראה היו קשרים בין הגדולים שלנו. נתנו לט לאכול. אמרנו: או, הגענו לנהלה. אבל בית ספר? איפה בתיים? שום דבר. והגיעו לשם גם מבגזי. מי האליט, מי עשה, לא יודע. הלק נוסע לשווייץ, וחלק במחנה בספקס. למרות שהיינו בספקס, אבל המחנה היה יותר רחוק, ואז את הקבוצה שלנו הובילו למחנה בספקס.

המחנה עצמו היה בכביש ראשי. המגורים היו ארוכים. הגג שלהם משזז עגול, והם מיציקה. היה תם מאד בקיץ, ובחורף קר מאד. נכנסנו למחנה. הקיבוש ישר ועד, והתחילו לפור אותנו. יש לי פה את הצילום של המחנה. לא צילום, אלא איך שאני שרטטתי אותו בבית. שורה אצט, שורה שניה, שורה אחת, שורה

שניה. מאחורה שהי שורות, כמו "חית". ואחר כך עוד שש שורות ושורה מצד ימין. אמתנו גרנו באמצע כפנים.

ש. המחנה היה סגור?

ת. לא, לא היה סגור. לא חשמל, לא מים, לא שירותים. היה ברו אחד בחוץ. היינו ממלאים וליים או פחים. ככה היינו חיים. חשמל לא היה, היו פתילות. לפעמים עשינו גם מכלי מפת, שם שמנו שמן. אפשר היה לקנות מהערבים. והיינו עושים פתילות עם שמן, בזה היינו מדליקים אורות. יותר מאוחר התחילו להשיג פנס נפט. הבתים האלה היו ארוכים, גרנו שם 2-3 משפחות בכל צריפון כזה.

ש. איך כל משפחה היתה גרה?

ת. בניסה מאחורה. כדי להפריד בין המשפחות שמנו בדים, שמיכה אם היה. זו היתה ההפרדה. היום הברזים היים בלוקטוס לעומת איך שחיינו שם. הדבר הכי גרוע היו השירותים. בחוץ, מאחורי המחנה, לכיוון פרדס מרוחק, שם היו השירותים.

סוף קלסת 1 צד א'

המרחק אל השירותים היה זי ניכר. מבחינה אחת זה היה טוב, מבחינה הגיינית. מצד שני, היה קשה לצאת לשירותים. באמצע הלילה, בשמים, חלך לשירותים. או כמוכן שאנשים, אין להם ברירה, כשיווד שם חזק וצריך לצאת לשירותים, היה יוצא העצצה ועושה במקום. כלומר, התחילה להיות מגיפה בגלל הדברים האלה. מזלות, שלשולים, הקאות, כאבי בטן, דיזנטריה. ואני זוכר בתקופה מסוימת שאני בעצמי, כנראה בגלל זכרים כאלה, שהאכל לא היה כל כך הגייני, בגלל כל מה שנעשה בחוץ, שאנשים עשו את הצרכים ככל מיני מקומות, בעיקר בלילות, אז יום אחד התחיל להיות לי גירוד בגוף. אני מניח, זה לא עוזר. הגוף מתחיל להתמלא נצעים. למי חלך? מי יציל אותך? אין רופא, אין כלום. אמי ז"ל, אחת האמהות, אמנם כל בן אומר על אמא שלו שהיא הכי טובה בעולם, אבל כמו אמא שדחתה לי, קשה להאמין. איך סבלה ממני בתקופה ההיא, אני זוכר. איך היתה עוטפת אותי. לקחה איזה שמן למרוח לי בגוף, להקל עלי. עטפה אותי במפרטוזים נקיים. אבל זה לקח תקופה ארוכה מאד. אני לא זוכר שהביאו לי איזו משהו. לא היה רופא במקום. חייתי עם זה הרבה זמן. עד שלאט לאט כנראה כמו שזה בא, זה נעלם.

ש. איך היו הציידים הפרטיים של המשפחות כביתן הזה?

ת. היינו שם בין 2 ל-3 משפחות, כשהמפריד ביניהן היה איזה ספרטוס, שמיכה מיותרת. אמתנו מנינו או 5-6 נפשות. המשפחה השניה היתה גם כן ברוכה ילדים. וכך היינו חיים. ישנו באותו מקום. בלילה פרשנו את הספרטוזים שהיו. ישנו עליהם. לפנות בוקר קיפלטו אותם, שמנו אותם בצד. לבשל איזו ביצה, או לחמם הלח. אפשר היה לקנות שם מערכים. משהו לאכול. פינה שפינינו אחרי שקיפלטו את הדברים שישינו עליהם בלילה. יכולנו לשבת בצד עליהם. שים היינו צריכים להביא מבחוץ. היה ברו אחד בתחילת המנהג, והיינו צריכים להביא שים. במה תכסה אותם? נקיים, לא נקיים — לא היתה ברירה, שחינו. השמל לא היה. תושך. בלילה חייבים לכבות. אתה לא יכול להדליק יום ולילה אור שכקושי אפשר להשיג. היינו בשחור, בתנאים סניטריים גרועים ביותר.

ש. מה עשית במשך היום?

- ה. קמנו מוקדם בבוקר. אי אפשר לישון, קמים מוקדם. יוצאים. יצאנו הילדים, שיחקנו כל מיני משחקים. אחרי המחנה הזה היה פרנס גדול של שקדים או תפוזים. היינו הולכים לשחק שם. ההורים היו מאד מודאגים.
- ש. ממה?
- ה. יחסטו אותנו. מה יעשו לנו. איפה נעלמתם, לאן הלכתם? היינו מחפריים. מה לעשות באותו חדר 24 שעות? צריך להתפרק, להסתובב, ללכת יותר רחוק. מטיילים. בהתעלה הגרמנים לא היו. אזור כן התחילו לבוא גרמנים. הם הקיפו מאהל שלהם במרחק כמה מאות מטרים מהמחנה שלנו. יום אחד אני מסתובב עם הילדים, מטיילים. באים גרמנים, לבוש ירוק כזה, עם רובה וכידון בסוף. קודם הם אומרים לנו: בוא הנה! אנחנו מפתחים. ילדים. וההורים אמרו לנו: מי שקרא לכם, יכול לפתוח אתכם בכל מיני סוכריות. אל תתקרבו אליהם! אז לא התקרבו. איך שאנחנו רואים אותם מתקרבים עם הכידון, ממרחק היינו בורחים.
- החיים האלה היו מאד גרועים, מבחינת סדר יום. אין מה לעשות. עד שכבראה הקהילה, זאת אומרת הקיפו במחנה איזה ועד. היה איזה ביתן אחד שהיה בו חלק פני, אז עשו אותו כעין בית כנסת. לשם היינו הולכים. אבי ז"ל היה לוקח אותי. מתפללים, לומדים קצת מה שלמדתי עוד לפני כן בסריפולי: אלף, בית, גימל. לקרוא קצת פרשת השבוע. כך היינו מבלים. לפחות את הדבר הזה שהקיפו, שהיה איזה רב שלימד אותנו. אז הוא קצת שרף לנו מהזמן הפנוי שלא היה לנו מה לעשות. ישבנו ולמדנו. למדנו בחשק.
- ש. ומה עשו ההורים?
- ה. להורים לא היה מה לעשות. אבי ז"ל כמובן שבסריפולי היו לו עסקים גם עם ערבים. הוא התיידד עם הרבה ערבים שם. הערבים היו גרים בכפרים. היה הולך לשם. הגיע למצב כזה עם הידידות שלו, התחיל להכיר ערבים שגם העסיקו אותו קצת בחקלאות. הוא התיידד איתם טוב. וכל פעם הביא משהו.
- ש. באיזו עבודה?
- ה. בחקלאות. לקטוף, לגדור, לעדור, להשקות. זה מה שהוא עשה. עזר קצת, עזרו לו. ובסוף אספר מה הולידה הידידות הזו עם הערבים האלה. וככה היה חוזר. בלאו הכי הנשים בסריפולי לא עשו כלום. רק התמכרו לבית לזינוך הילדים. זה הכל. אפילו כשלמדנו בבית ספר, נשים לא למדו. רק גברים. היה להן מבפיק לעשות. לזכות את הפינה שלנו, שהיא כולה פינה אחת. שינה, אוכל, ולשבת. היא התעסקה בזה, ניקתה. בתוך סיפורי מה שהיה, שהיו תנאים כניסריים גרועים מאד. שממש לא יכולנו לסבול אותם. הרבה אנשים חלו במחלות קשות מאד: דיזנטריה, שלשולים, הקאות.
- ש. ראית את אבא שלך מבכסת? כאלו תנאים כיבסת?
- ה. מים. אפילו כבון, אולי השינו לבסוף קצת סבך מהערבים. הביאו סבון כזה גדול. היו מוקים קצת. תוסר המים הזה היה קשה. אתה שוטף קצת כביסה, ומייבש, וזהו זה. אין לך הרבה בגדים להחליף. חיינו הרבה זמן ככה.
- ש. איך היו היחסים בין הערבים ותושבי המקום ותושבי המחנה?
- ה. לא היה לנו מבצ פיסי. למקום לא הגיעו כמעט ערבים. אלו שאבי התיידד איתם בחוץ, התיידד איתם שם.

- לא הביא אותם אלינו. אותו דבר אנשים אחרים שהתיידדו עם ערבים או עבדו איתם. לא הביאו אותם.
לא הגיעו למחנה. זה מה שהיה. לא היה לנו שום יחס עם הערבים.
- ש. מה היתה מנת המזון שלכם ביום?
- ת. ביצה, ועוד ביצה, ועוד ביצה. לעתים שמן. בשר לא.
- ש. מאיפה השגתם את זה?
- ת. קנינו את זה מערבים. במשך הזמן התחילו גם לקנות תרנגולות והיה שוחט ששחט. ומי שהשיגה ידו קנה חתיכת בשר. חורג. לא היה חנות מוסדרת. היית בצורה כזאת, שאין שום סדר יום. מה יהיה פתח, אתה לא יודע כלום. אתה די את והיית שלך. אכלת משהו? ברוך ה', זה טוב. אתה צריך לחלק את זה לעוד יום, למחרת. מה יהיה? לא יהיה כלום. זה מה שהיית. רק מזה. לא הייתה שום חנות לקנות דברים. אפילו כסף לא היה. הכסף שהבאנו נגמר לקראת הסוף.
- ש. איך שמרתם על הדת, על הכשרות, על שבתות?
- ת. כשרות זה היינו. העובדה שבהחלטה לא אכלנו בכלל בשר, בגלל שלא היה לנו מי שישחט. בתקופה יותר מאוחרת היה. איזה שוחט יהודי. לערבים לא חסר תרנגולות. קנו מהם ושחטו על טהרת הכשרות. מידי פעם יהודים נסעו גם לספקס והיו קונים מהיהודים שם. מי שיש לו כסף כמובן. קנו מהיהודים שם בשר כשר. שם קנינו את הבשרים האלה. לא אכלנו בשר, לא אכלנו משהו שימלא את הבטן.
- ש. והלחם הרוחני? בית הכנסת, תפילות?
- ת. זהו, אמרתי. המקום הזה שהיה כעין תלמוד תורה, שלימדו קצת תורה, תנ"ך. זו היתה הפינה היחידה שלמדנו להתפללנו התאספנו. קראנו לזה גם מצודון. לא משנה, שגדיה ביזון, שנדבר, שהוועד יתאסף, שיכבד שם. זה היה בית כנסת, ועד, מצודון — הכל.
- ש. היו חיילים ששמרו עליכם?
- ת. לא. יותר מאוחר היו גרמנים שנכנסו. ואז הם היו כל פעם מאיימים, זהו. יותר מאוחר התחילו לבוא ולדפוק בולות באמצע הלילה.
- ש. מי?
- ת. הגרמנים. לקחו גברים לעבודות. היו לוקחים אותם לעבודות במסילות ברזל, גשרים. מקומות שהמלחמה הרסה, ושזה היה עוזר להם להמשיך הלאה. אני ז"ל, אני זוכר שבגלילה באו, דפקו בולת, לקחו אותנו. חזר עם הגל שבורה. קשר, והמשיך לחיות עם זה. היו גם מקרים שהגרמנים דפקו בולת וחייפשו בנות. הנשים ידעו את זה. אני זוכר שכנה שלנו, לקחה את הילדה שלה. היתה לה מתצלת ערבית. היו מגלגלים את הבת שלהם, שמים אותה בפינה. שמא הגרמנים יבואו לקחת אותה. ככה היו מוציאים אותה, בלי לדבר פילה, הכל בשקט. בתקופה הזו שהגרמנים לקחו את הגברים לעבודות, ואת הנשים, לאיים אליהם, כבר הגענו לבצע שאמרנו שזה הסוף, המוות. אין חזרה מזה, נגמר הסיפור. התחלנו לפחד הרבה יותר.
- ש. השבתם לברוח?
- ת. אין לאן לברוח. אתה לא יכול לברוח. לאן ללכת? ליהודים לסוניה לחיות שם? בראיה יש רשימה. לא סתם שמו אותנו. בראיה יש רשימה שמותרת. אמרו לנו: זה המקום שלכם, מה תעשו, זהו זה. המחשבה שלי הייתה: אלהים אדירים, כל החיים שלי רק רדיפות. עמיד לא יהיה לי? לאן ולך? לאן חזור? אנתו

תזריים ללוב לטריפולי, לבית שלנו? זה לא נראה באופק שזה יגמר. אלא המלחמה נמשכה, ואתה תישב על כיוון רצ. מה הפחד מהגרמנים? שמענו כל מיני סיפורים מהגברים שלקחו אותם לעבודות. עבודות כפיה, במקום שהכי מפגיזים. מקומות שהחשש להריגה יותר מאשר לחיות. ועבדו שם יום ולילה.

ש. מי עבד שם?

ח. הגברים. גם אבי עבד שם. עבודות במסילות ברזל, ברכבות, גשרים, כבישים. עבודות מסוכנות. דוקא במקום שבו מרוכזות ההפגנות. וחזיים הם לא חיים. איך עתיד, לא יודעים פה יהיה. מזלזל הולכת, מחלה באה. ובתקופה הזו, באמצע כל הדברים האלה, אמי הייתה בהריון. איך היא תלד? מי יקח אותה? בדרך כלל בזמן לאורך, בעזה הספרדית, באה מילדת וביתה ומילדת אותה. ובכל הנשים שבמחנה היו 3-4 מילדות שיוצרות איך לעשות את זה. אז אמי ילדה עם מילדת מקומית. ללא תנאים, כמובן. ברוך ה' זה עבר פחות או יותר. כי אם לא כן, היה מי יודע מה, בגלל ההגינה. ועכשיו הגיע הזמן לעשות ברית. אתה שוחט עשה ברית, הדיה צריך לקרוא לכן בשם. אבי ז"ל אומר: השבוע זה פרשת פנחס. נקרא לו פנחס. הילד הזה, כנראה שהיתה לידה לא הכי טובה, ובתקופה מאוחרת הוא סבל הרבה ממומים בגוף. אבל היום הוא חי ברוך ה'.

יום הולך, יום בא, כלי הרבה מחשבות. משחקים, וחורים, ישנים, לא ישנים כלילות. אלו החיים שהיו שם במחנה. רעב, צמאון. הגרמנים בתקופות האמצעיות האפורנות היה להם תוסר מים. הם היו באים עם המיכלים שלהם והיו ממלאים מים מהברז שלנו, כך שלא נשאר לנו הרבה למלא. היו מעיפים אותנו, לא נתנו לנו למלא הרבה מים. אז רק בזמן שהם לא היו באים היינו הולכים וגונבים קצת מים. חיים שאי אפשר לתאר מבוזות סבל. חיים ללא תנאים. יום הולך ויום בא.

באמצע התקופה הזו, כמו שאמרתי, לאבי היתה בטונים אחות. שנים. והוא היה משתוקק לנסוע לראות אותה. תקופה ארוכה הוא לא היה בגלל המלחמה. אבל היתה איזו אפשרות להתגנב ולנסוע. הוא שמע שיש בר מצוה לנכד של אחותו. אז אבי לקח אותי ואת אחותי לינדה. לא הגדולה, הבינונית, ואת אומרת מתחתי. ונסענו לטוניס. שם הדינו בבר מצוה. אני זוכר גם שאבי לקח אותנו לשוק הערבי. נכנסנו לשוק. מה רואים שם? ערבי מחזיק נחש, משחק איתו, מסובב אותו על האצבע, על הראש. אני ילד, מסתכל על זה. מה זה? איך יכול להיות, נחש? ברחתי. אבי החזיק אותי: מסתכל! מסתכל, קוסם. טוב, עכשיו מה לאכול? אבי היה קונה לנו לחם ערבי רך, ענבים שחורים טעימים. היינו אוכלים לחם וענבים. אני זוכר שזה קצת הוציא אותנו מהמחנה הגרוע הזה.

ט. איך יצאתם מהמחנה והגעתם לטוניס?

ת. ברכות.

ש. איך יצאתם מהמחנה כלי השגחה, בלי אישור?

ת. אמרתי לך, לא היתה השגחה שמישהו ישמור עלינו. מישהו יצא, מישהו ילך, ידה בו או משהו כזה. הלכנו. נתנו לנו למות שם לבד. תדו בתנאים האלה, זהו. וחיכו ליום שיגיע התור שלנו, שחיכו. לאט לאט. גופרים שם, ויכואו לגמור איתנו. בשביל מה אסמו אותנו פה? בשביל לתת לנו סוכריות? זה לא דבר יחידי, לאטוף אותנו בשביל לחטל אותנו. כנראה שהתור שלנו עוד לא הגיע. המלחמה כנראה נגמרה. זה סיפור יותר מאוחר.

- ש. במביבת המחנה היה לכם סימן עליכם שאתם יהודים?
- ת. ידעו שאנחנו יהודים. לא שמו סימן. ידעו שהמחנה הזה הוא של יהודים שהביאו לשם. כולם ידעו. הערבים, הגרמנים, הגרמנים הובילו. אין משהו אחר שיסתובב שם. אין סימן. הסימן הגדול זה המחנה. אתנו היהודים שם.
- ש. כמה זמן נשארתם במחנה הזה?
- ת. מעל שנתיים. משנת 1942 עד 1944. בין שנתיים לשלוש שנים.
- ש. זכור לך ארוע מיוחד במחנה?
- ת. זה ארוע לקראת הסוף. כשהגרמנים הובסו והאנגלים התחילו לעלות עליהם, כמו שסיפרתי, במחנה הזה יש כביש ראשי, המחנה מצד שמאל. הכביש מוביל לספקס. הלאה הוא מוביל לגבול אלג'יר. מצד שמאל ועו הגרמנים, והכביש הזה עובר על יד ואדי. והסוף שלו, סוף המחנה, מקביל לואדי והכביש. מה עשו הגרמנים? הם מיקשו את כל המחנה מצד הואדי. שמו מוקשים בלילה שהיו צריכים לעזוב את המחנה. שמו 17-18 פצצות במקום הזה. היתה להם מטרה, אצו כך הבנו: להאיל את המחנה בהפצצות האלה, ולגרום שהאנגלים לא יוכלו לעבור בכביש כדי להציל. זה מצויר בדמיוני. זה מוביל לסוף המחנה, קרוב מאד, צמוד לואדי שעובר. כל המוקשים פה. ידענו שהם מיקשו את המחנה. זה היה ליל שבת, ובערב זה היה צריך להתפוצץ.
- אבי ז"ל אמר: יש לי ערבים ידיים. אולי נברח ונישן אצלם עד יעבור זעם. מי יודע מה קורה שם. הרי לא כל היהודים יש להם ידיים שיצילו אותם. ערבים יצילו אותנו, במרכאות. מה אגיד לז? אני ילד. אבא, איפה שאתה יודע, טוב, גלך. לקחנו את כל המשפחה, הלכנו מרזק הליכה של עשרים דקות, לא יותר. הגענו בלילה. אני, וגם האחים שלי, תפסנו רעוה. כי ערכי זה ערכי. עם כל זה שלא היה לנו חיכוך בתקופה הדיא איתם. שמענו מה שעשו בלוב, המאורעות של 1932. לא יכולנו לעמוד בזה. אמרתי לאבא שלי: אבי, אתה גדול, אתה רוצה להציל אותנו. אני הערב לא אשאר פה. למה? אמרתי לו: מצד אחד ההפצצות, מצד שני הערבים. למרות שאני לא יכול להרדם. המזשבה שאתה ישן והוא יעשה לך משהו. זו היתה המזשבה שלי בתור ילד. לא נישן פה.
- אבי הלך וחיבר עם בעל הבית, ואמר לי: טוב, בוא נחזור. אמרתי לו: הגדל שלנו יהיה כמו הגדול של כולם. באמת חזרנו תבוסנו לחזור שיעה. ישבנו שם. מי יכול לישון? תפילות. ידענו שהולכים לפוצץ את המוקשים האלה. באמצע הלילה, אני בדרך כלל בלילה יוצא לעשות את הצרכים. איך זה קרה לי? אני יוצא והולך כמה מטרים. אני לא יכול ללכת לשרותים. ואני עושה את צרכי שם. ופתאום הפיצוץ. הפיצוץ הזה גרם לי להורק כמה מטרים. הרגשתי בבטן כמו שהמעיים מתפוצצות. רעש באוזניים. צעקתי. אני יצאה, הכניסה אותי בפנים והתחילה לככות. חשבו שקרה לי משהו, ואת אמרת שנהרגתי. גבסתי בפנים מהפיצוץ העו שהיה שם.
- ונשארנו כמה כל הלילה. כולם כטורים. קמנו למחרת, שמענו רעשים של מכונות. מה מתברר? הגרמנים עברו את הכביש, הפעילו את המטענים, ונסעו. קמנו בשבת בבוקר, הולכים לכיוון של הפיצוץ הזה. והאנשים רועדים כולם. הרבה מאד אנשים סבלו מהאזניים. הולכים למקום, מה רואים? האנגלים גבסו. בפיצוץ הזה שהיה, התפוצצו 3 מתוך 17. זה המזל הגדול שהיה לנו. אחרת המחנה כולו היה

נחרב, היינו סולנו חתיכות. 3 פצצות גרמו שבכביש הזה היה כור בעומק הרבה מאות מטרים, בגודל של מגרש כדורגל. הכביש הוסל. חלק מאלה שגרו יותר קרוב, היו הרבה פיצוצים שם. זה הנס הגדול שהיה, שלא התפוצצו כל הפצצות. אחרת היינו נגמרים.

אצלי, התברר שעוד התוף נקרע לי, ומאז ועד היום אני סובל באוזנים. לא יכול להכניס מים, לא יכול לשחות. זה נשאר לי סבל עד היום. זה לא רק האוזנים, אלא הפחד הזה שהיה לך באותו רגע. אתה סובל ממקום למקום, פתאום באו להרוג אותך, בנס חיית. איזה מין חיים? מזות? שהיה מזות, נגמר. אבל חיים כאלה להמשיך לחיות בצורה כזאת, ורדיפות כאלה. מצד שני הייתה שמועה, הגרמנים הלכו, האנגלים נכנסו. אולי זו התקוה? התקוה הזו לא המשיכה הרבה זמן. איך אנטנו חוזרים? איך יחזירו אותנו?

ש. איך אתם משתחררים?

ת. את זה אספר עכשיו. איך הגיעה הוראה, אני לא יודע. יש ועד המקום, הוא יודע הכל. זאת אומרת לארוז מה שיש, ולצאת. אנטנו יוצאים.

ש. מי משחרר אתכם?

ת. לא יודע. בא ועד הבית ואומר: הגיעה הוראה שאנטנו עוזבים מפה. לאן? אומרים חזרה לטריפולי בלוב. ארוז את הדברים. לא לקחו אותנו כמו שנשענו ברכבות ובמשאיות. כמוכן קודם במשאיות, עד לנמל, באוניה.

ש. מה הייתה הרגשתכם במשפחה שחוזרים הביתה?

ת. כפי שאמרתי, מה זה נקרא חוזרים? לאן תחזור? הרי באנו למקום שחזר. חוזרים לשם. מה, לבנות שחודש? אתה חי בסימן שאלה. זה לא שאתה יכול להגיד שנגמרה המלחמה, או שחלק ממנה נגמר. יוציא אתכם מעבדות לחירות ואתה הולך למקום יותר טוב. אתה לא יודע אם זה טוב שם או לא. אתה לא יכול לדעת מה שנעשה שם. אולי נכנסו ערבים במקומנו? אבל לא הייתה ברירה. מה שאמרים לך, תעשה. עשינו. הגענו לנמל, עלינו לאוניה. באוניה מחלקים לנו בגד הצלה. זו לא אוניה מזדננית. אולי היא תטבע. אז אתה ממשיך באותו פחד, אתה בהלה וחורדה. אתה מפליג באוניה. אם בלב ים קרה משהו, אתה אבוד, נטור. אז הפחד הזה מכניס לך עוד יותר פחד.

ש. של מי האוניה?

ת. צרפתית, אני חושב. באמצע הלילה, באה הוראה מהמפקדים של האוניה לכולם לשים את בגד ההצלה. לא לדבר, לא להקים רעש. כמוכן שכיבו את כל האורות באוניה. לא שמעת ציוץ אחד באוניה. התברר שהצוללה גרמנית נמצאת במסיבה והולכת להטביע אותנו. הקברניט של האוניה כנראה ידע את זה וראה את זה. הם צעו את המעשה, וכך נשארו כשלוש שעות, כפחד הזה, שאי אפשר לתאר אותו. אם היו ממפזזים עליי אחד עם רובה ודיה יורה בי, לא הייתי מפחד כל כך כמו הפחד באוניה. עצם המחשבה שאתה הולך למות בלב ים, יאכלו אותך הדגים, לא ישאר ממך זכר. לפחות יורים בך, אתה תקבר. אבל פה אתה נטור. הפחד הזה שנשאר לי בלב, מלוחה אותי כל יום. אני לא מתקרב לים, נכנס בי פחד כזה. אחרי שלוש השעות האלה, עבר בשלום, הגיעה הוראה להמשיך עוד קצת. לא ישנו, ישבנו בפחד. ואז באנה הנהיילו הגנאים והילדים להתפרץ בבכי. קודם, פרוכ פחד, שתקו. אבל השתחרר הדבר הזה, והשתדלו לכבות. ואז התברר שהצוללת הזו עמדה לחסל אותנו. אחר כך ועד המחנה התחיל להכין, למה

- הסכמנו שיקפו אתנו באוניה כל עוד צוללות גרמניות מסתובבות בסביבה. למה לא הסכמנו לחזור
ברכבות? אבל זה מה שקרה. חזרנו ללוב. חזרנו שוב לאותו בית.
- ש. איך מצאתם אותו?
- ת. חלק הרוס. מאבנים סידרנו, עשינו. כינתיים התחלנו להשתקם. כמוכן, אתה לא בן אדם. אחרי כל מה
שעבר עליך, אתה לא שווה כלום. אבל מצד שני, חייב להמשיך לחיות, אין ברירה אחרת. בהתחלה
החיים היו מאוד קשים. כמוכן שאבי איכד את פרנסתו. אבי ו"ל, היה עליו צול פרנסת המשפחה, שאיכד
כל מה שהיה לו בחנות ולא יכול לחזור לזה יותר.
- ש. מה הוא עשה?
- ת. אני זוכר את זה עד היום. זה כמו שאחד לוקח סכין ודוקר אותי, ככה הייתי רואה אותו, המסכן הזה,
זכרנו לברכה, בשביל להביא כמה גרושים להאכיל אותנו... במריפולי היינו אוכלים הרבה דגי אנשובי.
היום יש קומפסאות קטנות. שם מכרו קומפסאות של 5 קילו, גדולות. היו מוכרים אותן לחנויות המכולת,
ושם היו פותחים ומכרים במשקל. אבי, מה שנשאר לו כסף, קנה כמה פחים כאלה. אני זוכר אותו איך
היה יוצא, והלב שלי היה נקרע. שם קפסה כזו, קשה להחזיק אותה, שם אותה על הכתף, והולך איתה
קילומטרים מחנות לחנות. מי רוצה לקנות ממנו. היה מוכר אותה, היה בא מבסוס: הרזוח כמה גרושים
בשביל להאכיל אותנו. התקופה הזו המשיכה הרבה זמן. לא הייתה לו שום תכלית. לא מצא שום צבודה.
זה היה שנת 1944. נובמבר לשנת 1945.
- ש. ואהה, מבחינת לימודים, חינוך?
- ת. היו מאורעות 1945, שהערבים פרעו בנו. כנראה הגיעה איזו שמעיה מארץ, שהיו התקלויות בין
ערבים ויהודים. אז גם הם רוצים להיות גיבורים, והתחילו מהופת.
- ש. וזכור לך הפוגרום הזה?
- ת. בטה, זכור לי היטב. היה לנו פחד נורא, כי עוד לא התארגנו. הפחד הזה החזיק אותנו מגורים בבית. הבית
שלנו בבניסה הראשית היו מדרגות, אנחנו חיים בקומה שניה. דלתות חזקות מאד. מרגו את הדלתות
בעצים. מהמדרגה לדלת שמנו קרשים שאי אפשר לפתוח את הדלת. הייתה שמועה שהערבים מתפרעים.
קודם התחילו ביהודים שגרו בחוק, יותר לכיוון האיטלקים. שם כבר רצחו, הרגו, בחו, שדדו. הכל לקחו.
ואמרו שהם מתחילים לבוא אלינו. אז כל אחד התארגן להכנס לתוך הבית שלו ולסגור אותו. הערבים
האלה עברו מבית לבית שהיה אפשר לפרוץ אותו, תפסו נשים, גברים, ילדים, רצחו אותם בסכינים, מכל
הבא ליד. שדדו מה שיש, והלכו. ולא עוד שום דבר, נהרגו אז, לפי השמועה, כמאה ועשרים יהודים,
הריצה מאד פזרנים. וזה הדבר שחזף אותנו לאתר מכן להתחיל קצת להתארגן.
- כמוכן שהשמועה הזאת הגיעה לארץ, והגיעו שליחים מישראל שיתחילו לארגן את היהודים, מה לעשות
כדי להתגונן. ראי בתקופה הזו התחילו גם כארץ להיות סכסוכים עם הערבים. היהודים רצו לדחוף
לכיוון מינה ישראל. אז כל הדברים האלה חידשו את המאורעות עם הערבים. זאת אומרת מה שהיה
פעם בעינו פעם או יותר טוב, נהפך לשטא. אי אפשר לדבר עם הערבים, לעשות איתם שום דבר. היינו
ככה במצב לא הכי טוב.
- אי אפשר להיות כך שנים. אתה לא יודע מה תעשה הלאה. אז התחילו באמת להתארגן מבחינת לימודים.

להמשיך ללמוד עברית. כלומר, תנ"ך, לקרוא פרשת השבוע.

ש. איפה למדתם?

ת. במקום הזה שלא קרה לו כלום. למדנו שם, התחלנו ללמוד גם בבית ספר איטלקי. חצי יום היינו בבית הספר העברי, בחצי השני למדנו איטלקית. בכל זאת רצינו ללמוד, לא רצינו להיות אנלפכתיים. לבסוף התחילו לארגן תנועה נפרד. קראו להם גם צופים. ההתארגנות הזו התחילה על ידי התנדבויות של אנשים שהסכימו לארגן את התנועה הזו. היה מקום, אני זוכר אותו עד היום, רחבה גדולה, ממעלה כמו עזרת נשים. מלמעלה אתה צופה למטה. זו תנועת הנוער שלמדנו שם שירים עבריים של אותה תקופה. ליל שבת היה הלילה הכי יפה. היינו מתפללים בליל שבת לא בבית הכנסת. אנחנו, ילדי תנועת הנוער, טולנו שם. והתפללנו בנוכח ליבורנו. באיטליה יש עיר ליבורנו. כל הספרים שלנו היו רק מליבורנו, אותו נוסח.

אחד המחנכים שהיו לנו בתנועה למד באיטליה מניינה מיוחדת להתחיל את קבלת שבת. כמו "מזמר שיר ליום השבת", "לך דודי לקראת כלה". זה בא בשתי מגינות. אנחנו קראנו קמע, המכות למעלה קראו קטע שני, יותר בלחש. זה יצר תפילה כזו, שגעון של תפילה. היינו מחכים מליל שבת לליל שבת להיות שם. ולשמוע גם מהמדריכים שהיו לנו, שגם הם התנדבו לכעין שחרת ללמוד על כלי יריה, על מאורעות שעלולים לקרות. ביניהם גם אחותי אינס. היא היתה בין אלה שהיו במחצית שלמדו לירות. וגם היתה מדריכה בתנועה. בקיצור, הימים האלה עברו עלינו, תקופה לא קלה. שנים, משנת 1945 עד 1948.

ש. זכור לך כיום המאורע שהיה בטריפולי, איך היה בבית שלכם?

ת. המאורעות האלה, הם נפרד בזמן, איפה שהיה קל להם, כמבינה שלהם, תכנסו לדובע. נכנסו עשרות בצעקות, עם מקלות. כולם רצים ביחד, עם מקלות, עם גרזנים. ודופקים. את הדלת נפתחה, נכנסו פנימה. חלק נכנס בפנים, רצח, בזו, חלק. חלק המשיך הלאה. ואנחנו ישבנו בפנים, קפואים, שמא יפתחו. אם פתחו — אתה מת. למולנו, המקום היה באמת מוגן מאד, ויצאנו בס מזה. אלו המאורעות שסבלנו מהם בלי הגנה, בלי לחיזיר. בלי שמישהו יעזור לנו. התקוה היתה יותר מאוחר, שנתארנו יותר. זה מה שאמרתי, שהתארנו התנועות האלה, ולמדו קצת נשק. ואז באו גם חיילים ישראלים שהיו בבריגדה, כצבא האנגלי. הם באו אלינו, הם מאד עזרו לנו. הם בצעם הרימו את המורל. הם ידעו מה שנעשה בארץ, שבקרב אולי תוקם מדינת ישראל. שלא נפחד. זאת אומרת נתנו לנו תקוה שהחיים יימשכו, תחיו ותחלו לארץ, יהיה לכם טוב. אז התקוה הזו החזיקה אותנו. והחזיקה עוד יותר את אלה שהלכו למחצית כדי ללמוד איך להגן עלינו.

יש בין התמונות שהבאתי גם תמונה של אחד האנשים שעזר מאד ליהודים. הוא היה אדם חזק מאד, לא פחד. הגישה שמישהו לצרבים, שהם אפילו פחדו ממנו. יהודי משלנו, טריפוליטני. הוא, יחד איתם, התארגנו ועשו את המחצית הזו. הערבים רצו למצוא אמתלה, סיפור שאפי לא ידעתי, שמעתי אותו. קרוב ל-1948 בתג השבועות, הערבים הפיצו שמועה ביניהם שיהודי רצח ילדה ערבית. זה הדליק להם את האש. זה חימם את הערבים, ורצו שוב להתפרע. היהודים שמעו את השמועות האלה. כמוכן, בעזרת הארגון הזה שלנו, נתנו הוראה לכל היהודים לסגור את הדלתות, כמו קודם, אבל לעלות למעלה קרשים, אבנים, כל דבר שיכול להזיק, להעלות לגג או לחלונות הפתוחים לכביש. שיהיה הכל מוכן. כך באמת

- התארגנו. לנו היה גם גג וגם חלונות וגם מרפסת שפונה לכביש. ארגנו הרבה אבנים. נפט ואש לא היה לנו. אני זוכר שאבי הביא נפט. אבנים לקח כמה שאפשר.
- ההתחילו המאורעות של 1948, שזה היה כיום חג השבועות. ביום הזה היהודים מתקבצים בבתיים. היה להם מנהג כליל חג השבועות יושבים או בבית הכנסת או בבתיים. הרוב עשו בבתיים. אצל אבי עשה בבית, זה עבר מהסבא שלי. היינו יושבים בבית. באים המון אנשים, לומדים כל הלילה. יש סיפור מיוחד של ליל שבועות. קריאה מיוחדת לליל שבועות. זה מהלילה עד לפנות בוקר. לפנות בוקר ישר הולכים להתפלל. הערבים ידעו שזה חג קדוש לנו, שהיהודים מתאספים יחד. כנראה תפסו את הזמן הזה להתפרע, כמו בשנת 1945. אבל היינו מאורגנים, היינו מוכנים. לא הלך להם. באו, התפרעו, והרגו מהם מספיק. לנו, אם זכור לי טוב, היו 20-32 שנהרגו, ולא כמו שהיה פעם מאה וכמה. אבל התורנו להם. נהרגו מהם הרבה מאד, נפצעו מהם הרבה מאד. הרבה שלל לא הצליחו לקחת. זה הדבר שהכניס בנו יותר התרוממות רוח, שיש תקווה.
- אני זוכר בזמן הזה הייתי במרפסת, כדי להלחם את היהודים ולתת להם יותר כוח רצון להמשיך להאבק, לחיות. פתאום, שתי שורות של חיילים צועדים בריצה. תפוצה שמועה שאלה חיילים ישראלים שבאו לעזור לנו. לפי והבנה שלי, אלו היו כנראה חיילים יהודים שהיו עם האנגלים. הם עשו את הפעולה הזו, זה באמת נתן לנו את הכוח להמשיך לחיות, להאבק, לא לפחד מערבי. ככה המשכנו, זה עבר פחות או יותר בסדר. ולא כמו המאורעות של 1945, שגזלו מאיתנו המון קורבנות.
- 1948 עברה. התחילו השמעות על ארץ ישראל. על העליה. הרבה התארגנו לברוח. הראשונים שרצו לעלות התחילו להתארגן. פליטים כאלה שנסעו למצרים, להרבה מקומות. ולהתגב, להכנס לארץ ישראל. כמובן, זו המצוה. זה הגרעין הראשון שברח. הגרעין השני, כשהתחילו שמעות שהתחילה לקום מדינת ישראל, הערבים ניסו לעשות משהו, אבל לא הלך להם. הגיעה שמועה מהארץ שהולכת לקום מדינת ישראל, הגיעו ערבים מסונים וממצרים לעזור לערבים בארץ להלחם בגדו. או הם רצו גם כן להתארגן לעלות. והרבה מאד אנשים מהם, ערבים, נסעו לארץ להלחם בגדו. אז הדבר הזה יצר גם כן קצת מתח, אבל עבר.
- כשהתארגנו היהודים בסריפולי, שאולי תהיה עליה, דבר ראשון שעשו זה להכין את הילדים. להכין אותם לעליית הגעור. כי ביקשו להעלות את הגרעין הראשון הזה של עליית הגעור. התחילו להתארגן. כמובן, הלכתי. הייתי בגיל יותר צעיר. ואז לא הסכימו לקחת ילדים מתחת לגיל בר מצוה. אני הייתי משהו שנה, ואזוהי גם היתה. אז נרשמנו כגיל בר מצוה. עשו לנו בר מצוה משותפת לכולנו ביחד, ועברה תקופה מסוימת עד שבסוף 1949 אמרו לנו שאנחנו עולים. כמובן שמחה, אבל מצד שני אני נוסע לבד, עם אחותי. מה עם ההורים? מה יקרה? אחרי כל המאורעות שהיו לנו, הפחד להתנתק מההורים, מהמשפחה, מהאחים והאחיות, לחיות לבד. טוב, אני נוסע למדינת היהודים, אני אחיה איכשהו, אסתדר. אבל מה איתנו? ושוב ההמשך של הבהלה והפחד, והמחשבה הזו. זה לא דבר קל. שאני אגור לבד בלי ההורים? היינו אחד צמוד לשני. בכל זאת לעלות לארץ ישראל זו שמחה בלב. וגם חרדה. עלינו לארץ.
- ט. האר את יום העליה.
- ת. זה היה יום מעורב שמונה חציה. אני עולה, יהיה לי טוב. מצד שני, אני עוזב משפחה. לא יודע, יהיה

טוב, לא יהיה טוב? אבל התהוקתי עם אחותי לינוה, למרות שהיא צעירה ממני. אמרתי שלפחות אנחנו שניים. היתה חרדה, אבל בכל זאת נסענו בשמחה: לעלות לארץ ישראל.

ש. מטריפולי, לאן אתם מגיעים?

ת. לוקדס אותנו לנמל בטריפולי, ובאוניה 'גלילה'. זה היה בסוף 1949. הגענו לזיפה. את הנוער לקחו על הכרמל, לאחוזתו. זה היה מין מחנה מעבר כזה, שכל הנוער שמגיע מחוץ לארץ אספו אותו שם, ומשם נלקח לכל מיני מקומות. היינו שם. היתה שמחה, מה זה שמחה. הגענו לארץ ישראל, שמעוה על תל אביב, שמעוה על ירושלים. אתה לא מעכל את זה. שמחה גדולה, מהגלות שהיינו בה, מהצרות שעברו עלינו, פתאום אנחנו חופשיים.

[סוף קלטה 1 צד ב]

מהאוניה לקחו אותנו לכרמל בזיפה, לאחוזתו. ושם שוב, כלנו ילדים, זה יפה, זה נחמד. שמחה גדולה. מצד שני, והזדה אם אראה את המשפחה או לא.

ש. האם היה לך קשר עם המשפחה?

ת. לא היה לי שום קשר. לא זכור לי לשלוח מכתב, או לקבל מכתב, או טלפון. לא היה לי דבר כזה. הייתי עם אחותי, למרות שאחר כך אחותי נפרדה ממני והלכה לכיוון אחר.

ש. מי הפריד ביניכם?

ת. כשהיינו שם באחוזה, היה יפה, נחמד. ילדים צוחקים, מדברים, סיפרים אחד לשני. אוכל משותף. אני זוכר עוד את המגינה הזו, טולם ביחד, ולפני שאוכלים צריכים לחתוך את הלחם ולברך עליו. היתה אהו שירה כזו. כל פעם משהו אחר: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם המוציא לחם מן הארץ". ואז כולם עונים "אמן". הדבר הזה זה משהו קטן, אבל החוויה הזו ביחד, ילדים. ניצלט, כאנו, אוכלים יחד, שרים יחד, צוחקים יחד, מברכים יחד. זה שמחה בלב. כמוכן, עם החרדה למשפחה.

ש. איפה התחלת את הלימודים שלך?

ת. היינו שם כמה ימים. אז לא ידעתי מה זה פוליטיקה, מה הלך בארץ, איך מחלקים. התחילו לבוא שליחים, בארץ. אם זה מהשומר הצעיר, אם זה מהפעול המורד. מכל מיני גופים כאלה. כל אחד רוצה למשוך אליו מה שיותר ילדים. אנחנו עלינו כמורחיסטים. אני זוכר שהיינו כמה חברה שהיינו מאורגנים יחד. תמיד בכל קבוצה גדולה יש כמה חברה שהם תמיד מאורגנים. אחד כמו ציון מזוז ו"ל, נסים גואטה, שלום חוד, וצוד שמות כאלה. שהיינו תמיד מאורגנים ורצינו להיות יחד.

נכנסו להורים, לקחו קבוצות קבוצות של אנשים. הגיעו אלינו. מי בא אלינו? באו שני מורחיסטים כאלה, כיפה על הראש, לקחו את הקבוצה שלנו. והתחילו לשאול אותנו שאלות, כמו למשל אחד ועוד אחד. שאלות תכנית כשבגן, שמע ישראל. כשביל להלהיב אותנו. "אתם חכמים גדולים, אתם תהיו מלומדים". לא ידעים כלום. תבואו איתנו לשיבה. בסדר. אנחנו בארץ, איפה שיקח נלך. לאן לקחו אותנו? בא אוסובוס, אני זוכר, נסעים, נסעים ונסעים. מגיעים לפרדסים מלאים תפוחים. טולם יהודים פה, אין שריים. השמחה בלב היתה כל כך עמוקה, היה שגעון. נסעים לבני ברק.

בני ברק או לא היתה כמו בני ברק היום. אני נכנס היום לבני ברק, זה משהו אחר לגמרי. או בני ברק היתה עיר דהיה, מכורהית, לא פנאטית. איזה יופי, איזה תענוג. לקחו אותנו לשיבת פונוביץ. ישיבה

יודעה, מפורסמת, ריבונו של עולם. טוב, להתארגן. קבוצה גדולה, שמחה גדולה שאנחנו עכשיו ביחד. לפני כן נותקתי מאהותי. אמרתי שחלק לקחו לקיבוצים של הקבוץ הדתי. אבל אהותי לא היתה שם. אהותי נלקחה לעוד מחנה עולים בנחניה. היא היתה שם תקופה מסוימת, ושם היו עולים תימנים וכל מיני אנשים אחרים. תקופה מסוימת התחילו להתעלל בהן ולהציק להן, לבנות. אהותי היה לה קצת שכל כשהיתה קטנה, וכדחה. כשהיתה שם היה לה קשר עם דוד שלי, אח של אמי. הוא היה גר במעברה בהרצליה, נוה ישראל. או שהיא ברחה לשם, או שמישהו בא אליה ולקח אותה לשם. והיא נשארה איתם עד שהורים הגיעו.

אנחנו נכנסנו לשיבה, מגורים. איזה יופי אחרי כל התלאות האלה. חדר האוכל, איזה אוכל. עשו לנו סיור: מגורים, חדר אוכל. מגישים, מביאים. בלי דאגה, פרנסה. אבל צריך ללמוד. בקיצור, הגענו. מה נלמד? נגנו לנו חדר גדול, מביב השולחן. רב התחיל ללמד דברי קודש. למדנו יום יומיים שלושה ארבעה ימים. אני תמיד המארגן שם עם עוד כמה חברה. ישבנו בינינו, התחלנו להיות כבר גדולים. מה יהיה פה? רק נלמד דברי קודש וזה הכל? רוצים עתיד. לא יתכן שלא נלמד כמו בבית ספר רגיל. ביקשנו שיבה עם הראש שם. אמרנו שאנחנו לא מסכימים ללמד רק דברי קודש. אנחנו רוצים חצי יום דברי קודש, אבל חצי יום השני תביאו מורים מכל המקצועות, שנלמד. שמעו, אבל לא הלך כל כך קל. בסוף התארגנו: לא לומדים. שיורקו אותנו מפה. לאט לאט התחיל להקלט אצלם, והתחילו להביא לנו מורים מקצועיים מכל המקצועות. וככה התחלנו ללמוד מה שביקשנו.

האמת, ההקפדה הזו, למרות שזו שיבה, קשה לתפוס את זה, אבל כשנתיים וחצי היו לי חוויות הכי יפות. קודם כל הקבוצה שהיתה איתנו היתה קבוצה כל כך טובה. יחד התארגנו, איזו משפחה. אחד לשני ושני לאחד. ומה שרצינו, מה שביקשנו, נמנו לנו. יום אחד נחלטנו שהיום הזה יש לנו תג בטריפולי.

ש. איזה תג?

ת. את התג הזה המצאנו. היה לנו יום חופשי. ביום האופשי הזה בטריפולי הלכנו, טיילנו, סידרנו, עשינו. לא למדנו. יש לכם יום? טוב. בשביל לטון קצת. אז באמת ארענו לנו אוטובוס, לקחו אותנו לטייל בתל אביב בגן החיות. שתיה, ארטיק, דברים כאלה. לעשות לנו טוב. מה שרצינו עשינו. וככה המשכנו ללמוד. באמת התייחסו אלינו כמו שצריך. אני זוכר גם קוריוז אחד. אני מהמאכלים האלה הרבה לא אוכל, לא אוהב את האוכל האשכנזי. מתוק. התארגנו, באנו אליהם ואמרנו: תשמעו, את האוכל הזה, אנחנו לא אוכלים. זה מתוק בשבילנו. מה, אנחנו נלמד ולא נאכל? אז היה רעיון להביא איזה מבשלת אחת מפרדס כץ. כי בפרדס כץ היו הפנן טריפוליטינים. היתה כמו מעברה שם. והביאו לנו משם טבוחית, והיא בישלה לנו אוכל שביקשנו. כמובן לא הכל, במידת האפשר. ואני זוכר דבר שהיום אני מאד מבקש סליחה מהמדיין שלי, פולק. ישבנו באיזה יום שבת, שמו לי אוכל, ושמו לי קציצה. טעמתי אותה, לא מצא חן בפני. אני לא יודע אם יפה לספר את זה, אבל טוב לפעמים בסיפורים כאלה גם לתכל קצת. אני מאד העריגתי, כי התשובה שלו לא מצאה חן בעיני. הוא אמר לי: זה מה שיש. אתה רוצה — תאכל. אתה לא רוצה — אל תאכל. הוא הסתובב והלך. הקציצה הזו עפה עליו. אני מבקש סליחה ממנו. מאד פגעתי בו, אבל הוא פגע בי יותר. אני כילד, בלי הורים, לא היה צריך להתנגד אלי ככה. אבל עשיתי את זה. וזה פור כנראה. הוא חתף לפשות לנו אוכל עוד יותר מה שרצינו.

מבחינה חברתית, מבחינה לימודית באמת קיבלו הכל מה שרצינו. אבל המשפחה זמורה. לא רגילים לחיים האלה. בשנת 1951 הורי עלו. כמוכן שהגיעה אלי השמחה מאחותי שגרה עם דודי, מרדכי חיון. ידענו שהם הגישו. לא יכלנו ישר לנסוע אליהם. קודם הם היו במחנה מעבר בחיפה, סן לוקס. שם פיזרו להם את האבקה והכל. קיבלו מיטות של עולים. ומשם התחילו לפזר אותם. שלחו אותם למחנה בית ליד פרדיסיה, המעברה. אבי ז"ל, חמוס עזרא, קיבל עבודה, הרי שם היו אוהלים, יש שם בית מרחץ גדול ששם כולם פתרחצים. הוא היה המבציר של המים האמיץ, עם סולר כראוי, בשביל כל המחנה. לפחות יש מי שידאג למים חמים. אז הוא קצת התפרנס. וככה נשארו באוהלים האלה תקופה מסוימת.

אזר כך עברו לגור בנה נאמן, אז זה היה מעברת רמתיים. שם קיבלו כבר צריף. אני לא יכולתי להשאר הרבה במקום. אמרתי שהגיע הזמן שאחזור למשפחה. אז התחלתי להתארגן ולהגיד שאני צריך לעזוב את המקום. הורי הגישו, אני חייב לעזור להם להמשיך להחזיקים. אני צריך לקיים את עצמי, ולא נראית לי המסגרת הזו, למרות שאני חייב תודה על כל מה שעשו. אבל אני חייב להתקדם הלאה. עזבתי אחרי שנתיים וחצי את הישיבה הצטרפתי להורים ברמתיים כמעברה.

אבי כמובן אהר כך, כשנולדו לו עוד ילדים, כי נולדה לו עוד בת, אורה, ועוד לינה. המשפחה גדלה, והייתי צריך לעזור להם. אמנם יש אחותי הגדולה, אבל אחותי תתחתן. מי יעזור? ואז הצטרפתי אליהם ברמתיים. שם, בגלל שהמשפחה גדולה, דאגו לאבא ונתנו לו רשיון למכולת. אפשר לחשוב מה היה למכור שם, לא היה כלום. חלב ולחם. והצטרפתי אליהם, עזבתי את הישיבה. אבל עם קצת השכלה, האמת שהחזירנו בו קצת. הצטרפתי למשפחה למכולת הזו. אבל לא היה מה למכור, פרט ללחם וחלב. קצת מקרונים, קצת אורז. זה לא דברים שאפשר לחיות מהם.

ש. בארץ נפגשת עם ניצולי שואה באותם ימים? אתה אמרת שגם אתה ניצול שואה, שהיית תחת הכיבוש הגרמני?

ת. אלה החברים, חלק מהם, שעלו איתי בעליית הנער, הם היו איתי גם במחנה שם. אבל אלה התפזרו.

ש. סיפרת על מה שקרה כשנכנס הכיבוש הגרמני?

ת. סיפורים לא היו. לא סיפורים מה עבר עלינו — שום דבר. רק נפוצה שמועה, ואבי הלך לשם, שכל אלה שהיו במחנות לבוא להרשם אבל עורך דין. גרשמו, ולא יצא דבר מזה. הכל שטויות. אני אחד לא שמע אותנו, לא שמע את הסיפור שלנו. כל מה שעבר עלינו — כלום. רק באחרונה עכשיו התחיל קצת לזוז משהו ממשדד האצור. אבל נחזור למעברה שהייתי עם התורים. לא היה מה למכור. אחותי גדולה, צריכה להתחתן. היא התחתנה, אינס. נשארתי עם המשפחה, אני הגדול. ורציתי למכור משהו, לא היה כלום. היה מסטיק, כשביל לקנות הייתי צריך לנסוע לעלית. היו מוכרים לי חמש קופסאות קסנות כאלה, לעמוד בתור שעתיים. כלומר לא היה משהו שאפשר לחיות מזה. כך היינו תקופה ארוכה חיי מעברה.

שהיית האלה עברנו לשיכון בנה נאמן. בשנת 1954 התגייסתי לצבא. הייתי עם פרופיל גבוה. גייסו אותי לגבעתי. בתקופה הזו היו תקופות קשות מאד עם הערכים. גמרתי סידונות, הכל בשדה, תקופה קשה, אבל עם כל הלב. וביקשו ממני לעבור קורס חובשים קרביים. עשיתי את זה. עשיתי כמה קורסים. הגפתי לדונה של רב סמל חובש בכיר. בתקופה הזו שהייתו בגבעתי היו הרבה מאורעות. הייתה פעולת תגמול בירדן. נלחמנו הרבה מאד בפדאיונים בדרום. כחובש קרבי, כשהיו לנו פצועים, הייתי צריך

- לנכס עם שריונית מקדימה ושריונית מאחורה, ואני עם הפצוע באמצע. התקופה הזו ארכה הרבה זמן. וככה המשכתי את השרות שלי. למשל, להיות על הר הצופים, שאז לא היה בידני. היינו עובדים כשוסרים. הרבה מאד חוויות, קשות וקלות.
- השתחררתי בשנת 1956. עוד לא התאקלמתי, עוד לא ארגנתי את עצמי מה לעשות, איך לעזור למשפחה.
- ש. איך התגברה מה התייחסה אליך כניצול, וכקלט בארץ שבא מצמחן אפריקה?
- ת. אם נתונר אתורה, הקליטה היתה מצוינת, פרט כשהיינו בישיבה הביאו לשם תנועת נער תימנית. היו לנו איתם חיכוכים קשים מאד.
- ש. על איזה בסיס?
- ת. אחד גבו השני. לא משנה. היינו אחד גבו השני, התפרענו אחד בשני, ומכות אחד בשני. אבל זה לא דיגמה לקליטה. הקליטה היתה בסדר. כמובן, התנאים זה מה שיש. אבל אם אני משווה את התנאים של המעברה שלי וכל מה שהיה לי עם התקופה שהייתי בטוניס בספקס במלחמה ובחורבות שהיו, אני אומר אני לפחות בארץ. אני לא נמצא בכר. זה מה שיש. אני צריך לחיות עם זה ולהמשיך הלאה. קיבלתי את זה. בתחילת שנת 1956 שוחררתי. הייתי טובש מעולה, הכל קרבי, כשדה. התחלתי לתשוב מה אעשה בזוך. אז הרופאים מאד יעצו לי, ראו איך שאני עובד. היה רופא אחד, ד"ר גולדברג, מאד אהב אותי. הוא אמר לי: אני אתן לך מכתב המלצה לקופת חולים בבאר שבע. יקבלו אותך כחובש מחליף. ואמרתי: אולי זו התחלה רכה. הלכתי לשם, הראיתי להם את המכתב, הראיתי להם תעודה צבאית שעברתי קורסים. אמרו לי בסדר. הצבדה שלנו זה להיות חובש מחליף במושבים ובמפעלים ומקומות עבודה גדולים, כמו מפעלי ים המלח, מפעל הפוספטים. החובשים והאחיות עובדים שם תקופה ארוכה, והם יוצאים פעם בתצי שנה או שנה לחופש, אתה מחליף אותם כחודש ימים. מקובל עלי. אני כל יום שישו בית. התחלתי לעבוד שם. רצה הגורל, קודם עבדתי במפעלי ים המלח, היו לי מגורים יפים כאלה בתוך הים, של החובש המחליף. האמת, היה שגעון, היה טוב. אחר כך עבדתי בפוספטים. גם כן נאמד, אוכל מסודר, כולם בגדול, תעריף של טייסים. אבל אחרי תקופה מסוימת העבירו אותי למושב שדה דוד. כמושב הזה עבדתי כחובש במרפאה. התייחדתי עם מישהו שם, טריפוליטני, נשוי עם ילדים. גם הוא היה עובד בתנועה המשכים. היה עובד בצדכניה של המשב. בזום שישו חוזר הביתה. מיזם ראשון עז יזם שישו. התייחדתי איתו. תראה איך הגורל רוצה. אחרי המלחמה שאספר עליה, כדי לקשור את זה עם האדם הזה, יעקב נעים ז"ל, היו לי תורה שגרים במתנה ישראל. גם כן מין מעברה כזו. כמו אותם הצרימנים שהיינו גרים בהם כשהייתי בספקס. אבל זה היה יותר מסודר, עם ברוים. היתה שם קבוצת כדורגל ביתר מהנה ישראל. ואני שיחקתי כדורגל, אהבתי הרבה לשחק כדורגל. התבר שלי היה גר שם, והוא גם עלה לפני בעליית הנער. "משה, בוא לשחק בקבוצה הזו כדורגל. יש לנו מאמן, יש הכל".
- התחלתי לשחק שם. התחלקו לקבוצות, מכבי ירושלים, רחובות. שיחקנו.
- מה מתברר? אני חוזר כשהייתי במושב הזה. אותו יעקב נעים ז"ל היה גם כן במתנה ישראל. היה לנו מסוגל כדורגלים גבו מכבי ירושלים בימק"א. ושם כשיש משחק, הצי מהמחנה נוסע. היו מין משאיות כאלה כמו אוטובוסים, יפים, מסודרים. נוסעת איתו הבת שלו. אני לוקח את הבת שלו. מסתכלים אחד על

השני. שאלתי את החבר שלי שמשחק איתי כדורגל והוא בעצם הביא אותי לשחק: מי זול אמר לי: זו סימה, הבת של יעקב נעים. הכיר לי אותה. הייתי ילד יפה, גם היא הייתה יפה. אז הכרנו, קרב אותי למשפחה. והאבא אומר לאשתו [אתר כך גודע לי מהבטורה שהיא היום אשתי: סימה], יש פתגם בערבית, אבל הוא אמר בעברית: "החוש כא למחש". זה מהשמים. זאת אומרת, תראה שיש שנקבצים ומגיעים. וכך התחנתי עם האשה הזו בסוף שנת 1960.

ש. כמה ילדים יש לך?

ת. שלושה ילדים ושלושה נכדים. הבת נולדה בשנת 1964. עכשיו אזכיר דבר מאד מצער. הייתה לי אחות בשם רבקה ז"ל. היא הייתה יפהפיה, בלתי נדירה. בגיל 14 זלזלה במחלה קשה מאד. טוב להזכיר אותה. הייתה מלכת יופי. חלטה במחלה קשה מאד. יצא לה איזה פצע. חשבו שזה פרוקל, שזה עובר. זה לא עבר. הלכה לבית חולים. בבית חולים לקחו לה מדגם ברחובות. אחרי כמה ימים החבר שהיא במחלה קשה מאד... כמוכן, הדבר הזה ציער אותי מאד. ילדה בת 15 שגור דינה כבר נקבע מעכשיו. כך הייתה שמועה אז בבית החולים. זה החזיר אותי לימים הקשים, ועוד יותר גרוע מזה. אני זוכר, הייתה תקופה שהמסכנה הזו הייתה שנה שלמה בבית חולים. ואני ואמי ז"ל בערב היינו אצלה עד שעה מאוחרת בלילה, עד ש... כשהיא הייתה בהכרה, הדבר הזה מאד ציער אותי ורציתי אולי לעזור במשהו. כשהייתי איתה לבד, הייתי שואל אותה: רבקה, איך הרגשת כשהתחלת לקבל את הדבר הזה. מה הרגשת? כמוכן היא לא ידעה מה זה. רציתי להקור אותה כאילו זה הוקר שרוצה להקור מחלה. היא אומרת לי: משה, אני מרגישה כמו חשמל בנזף שיוצא לי משם. כאבים. למרות שנתנו לה זריקות מורפיום חזקות מאד. עד שצרכ אחז, עם כל הערבים שהיינו סוחבים שם, אני ואמי יושבים שם, אמי הלכה לקרוא לרופא, ואני ישבתי שם. ראיתי שנפתח אה נשמתה. אמרתי "שמע ישראל"... התחלתי לצעוק, באה אמי בבהלה, תפסה אותי, הוציאו אותי החוצה. כמה נפרדנו ממנה...

שנה אחרי זה נולדה לי בת, והתפללתי לאלוהים שתהיה לי בת, שאוכל לקרוא לה בשם שלה... קשה לי... כמה נולדה הבת, ממש דומה לה. וקראנו לה רבקה, על שמה. איך אהבנו אותה, איך כיבדנו אותה, איך גידלנו אותה. אלוהים יודע. ברוך ה', יצאה ילדה מצלחת מאד. מורה בכירה שמלמדת בעיקר כאלופים, רק לעולים אקדמאים, כמו רופאים, מהנדסים. היא למדה את הצורה איך ללמד רופא, איך ללמד מהנדס. גרה ברעננה. בעלה מהנדס. זה היה הזכרן הטוב מאותו שנפטר. וזו רבקה הבת שלי הגדולה, שברוך ה' הצליחה. אחר כך נולדו לה שני בנים, עמית ואלעז. ילדים מקסימים, גאונים, למרות דגם קטנים. טאוני מזשב, משהו לא יאמן. וברוך ה', מסודרת, גרה ברעננה.

נולד לי עוד בן, אמר. מאד מצלח. גמר תיכון. למד בבית ספר מקצועי מסעם חיל חימוש. למד 13 כיתות. והייתה לו הבניה ממורשת איך להתגייס כשהוא גמר. בקיצור, עבר גם קצונה. כיום הוא רב טרן בקבע. למד באוניברסיטה תואר ראשון. היום הוא לומד תואר שני. לפני שנה וחצי נולד לו בן בשם אסף. כמה שלושה נכדים. בתקוה שיהיו עוד בנות, וגם בנים.

יש לי עוד בן, הצעיר מכולם. בצבא הוא היה מדריך כושר קרבי. למד כוינגייט, ואת כל שירותו עבר בפ"מ. שם כל הקצונה הנוכחית, אם זה טייסים, אלופים, כולם עברו כיריים שלו. גמר את השרות שלו, אני בלתי, כמו שחינכתי שני ילדים מסודרים ברוך ה', גם זה צריך להיות משהו. אמרתי לו: קובי, הכל

אעשה כשבילך, תלמד מקצת שתוכל לחיות כמו שצריך ולא מה שעבר עלי. הסבל שעבר עלי. עבדתי ביהלומים. יהלומים זה פועל שחזר, זה לא שאני עצמאי, מגלגל כספים. עובד, מרוויח את הכסף שלי. עובד קבלנות, עבודה קשה מאוד מדבוקר עד הלילה כתנאים קשים, עם חוסר עבודה בשנים האחרונות. אמרתי לו: אני פוכן, תכנס ללמוד, אעשה הכל שאתה תגמור. בתר לעצמו ללמוד משפטים. כעת הוא לומד משפטים שנה רביעית. לומד גם מנהל עסקים. בחצי השנה הבאה הוא גומר גם משפטים גם מנהל עסקים. אתר כך הוא צריך לעבור לסטו'.

תודה לאל, אני מרוצה שכולם הסתדרו ולמדו, ולא מה שעבר עלי. זו התקנה שאני יכול להגיד: עשיתי את שלי. מה שלא נתנו לי, נתתי. כמוכן, מה שלא נתנו לי לא הייתה אפשרות לתת. על כל העבר שעבר עלי, שניצלתי ממצבים קשים מאוד. ואם אני אספר על דברים שניצלתי מהם: באותו מחנה שהיינו בספקס, הייתה בריכה גדולה, שכנראה התמלאה בגשמים. אני זוכר שגמלתי לתוך הבריכה הזו. מזהמת. התולתי לעשות ככה, לא יודע גם איך לשחות. פתאום איזה גס מהשמיים אחד מהמחנה שם ממש הציל את הדיים. ישב על הקצה, שם לי רגל, שלח לי מקל, אהזתי במקל. הביא אותי, תפס אותי בידיים, והציל אותי.

הצלה שניה ושלישית זה במלחמות. הייתי ברמת הגולן ששה חודשים ביום כיפור. עמדנו כולנו בהפצצות של הטורים. ישבו לאכול בחוץ, ופתאום אירדן עובר ומנחית עלינו פצצות. הרגשתי משהו בצואר. אמרתי: מה זה יכול להיות, זוכר? אני מחזיק את היד — סלי דם. היה לנו רופא גדודי, ניגשתי אליו, הוא אמר לי: משה, איזה מול יש לך. זה עבר ליד העורק. אם היה עובר לשם, אני לא יודע אם היית יכול לחיות הרבה זמן. זו ההצלה השניה.

ומה שעבר עלינו עם הגרמנים ועם המאורעות בסריפולי. אז כשאני מגיע לגיל כזה, ומגדל משפחה לתפארת, אני אומר: ברוך ה', עשיתי את שלי. אני מקוה שילדי יצליחו כמו שאני הצלחתי.

ש. משה צורא, תודה רבה על ענותך.

תמונות

- * זה אבי, המינס צורא ז"ל. זכור לי דבר קטן: לפני שנפטר הוא קיבל מחלה קשה מאוד. וידעתי שהוא ניסה לפתח. לשמחה היה לי לעבור סטט שלישי לאוטו. כל הלילה לא ישנתי. לא יודע איך נהגתי, אבל נהגתי כמו טובה, ועברתי באותו יום. זה מה שהפליא אותי. עם כל מה שעבר עלי באותו לילה, בכל זאת הצלחתי לקבל את הרשיון.
- * זו אמי, מנטינה צורא ז"ל. הייתה אשה מקסימה שעזרה לכולם. היה כיף להתארח אצלה, בעיקר בחגים. ידעה זכרה ברוך.
- * זו המונה מספורש עם המשפחה. אבי, אמי, שלושת אחי ואחיותי. כמוכן, אחרי זה נולדו עוד.

- * זו היתה התארגנות של הילדים שהיינו צריכים לעלות לארץ בעליית הנוער. פה הדריכו אותנו ופה קיבלו אותנו כדי להעלות ילדים בלי ההורים.
- * זו האונייה 'גלילה' שעלינו בה בעליית הנוער בסוף שנת 1949. כל הילדים שעלינו ביחד היינו באונייה הזאת. היא תזכר רק לטובה.
- * זאת הזמנה של החתונה שלי ושל אשתי סימה. התחתנו צמוד לראש השנה. כמובן, לברכה הזו של שנה טובה צרפנו גם את החמנה, עם התמונות שלנו.
- * זה בר מצוה בטוניס, כשהיינו בספקס בזמן המלחמה. לאבי היתה אחות בטוניס. נסענו אליהם. זה הנכד של אחותו של אבי.
- * זו תמונה משפחתית. אני, משה עזרא, אשתי, סימה נעים. הבן שלי אמיר, הבן השני קובי, והבת ריקי. כשהיינו כים המלח.
- * זו בתי הגדולה ריקי, שהתחתנה עם בעלה אבי. להם יש שני ילדים. היום מאושרים.
- * זה בני אמיר. היה סרן, קיבל עכשיו רב סרן. הוא ראש מדור לכל העתודאים בזיל חימוש. נשוי למיכל, וזה הבן שלו, אסף.
- * קובי, הבן האחרון שלנו. כעת הוא לומד משפטים ומנהל עסקים. שירת בצבא כמדריך טושר קרבי.
- * זה אני, משה עזרא, עם הנכד עמית.
- * בתי רבקה עם שני הנכדים, עמית ואלעד.
- * אסף, הבן של אמיר ומיכל, בן שנה וחצי. שיהיה בריא.